

Σασανιδική σφραγιδογλυφία

Ιστορικές και εικονογραφικές παρατηρήσεις στις Σασανιδικές σφραγίδες από ελληνική ιδιωτική συλλογή

Σοφία Σιμιτζή

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Διεύθυνση Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών
ssimitzi@culture.gr

ABSTRACT

The subject of this study is, first of all, the presentation of forty-one (41) unpublished seals of the Sasanian period, originating in Iran, that belong to an old Greek private collection. With this opportunity at hand, a consolidated presentation was conducted for the special characteristics of Sasanian seals. This study concerns archaeological artifacts of a foreign culture, which Greek scholars are not particularly familiar with: sasanian seals are not found neither in Greek excavations, nor in Greek bibliography, nor in Greek museums, but they do exist in many Greek, private collections. The first part of the study, according to data collected from the international bibliography, contains an analysis of the special shape of Sasanian seals, the types of semi-precious stones used, the way the seals were used by their owners, the stylistic performance of the depicted motif, the Pahlavi script and the highly recognizable pictorial subjects, which embody the political, social and religious perceptions of the Sasanids. The second part of the study is a detailed descriptive list of the seals of the collection, with bibliographic and photographic documentation.

The seals were organized and presented with criteria of the pictorial subject: human figures, animals and birds sorted by species, monograms (“nisan”) and forms-symbols related to Zoroastrianism (Gayomard, fire-altar). Due to the large quantity of seals depicted animals, additional information is given for each species of animal separately (zebu-bull, horse, stag, lion, gazelle, hare, monkeys, griffin).

Three of the seals (Fig. 9, 22, 30) are the most important items of the collection, because of the better quality of their carving and the fact that they bear an inscription. Apart from the usual, standard auspicious phrases (“be righteous”, “prosperity”, “reliance on the gods”), two of them (Fig. 9, 22) bear the names of their owners (Šād and Zamāg), certainly prominent members of the Sasanian community.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι σφραγίδες που μελετώνται εδώ αποτελούν μια ευδιάκριτη ομάδα της Εγγύς Ανατολής, λόγω του ιδιαίτερου σχήματός τους και των χαρακτηριστικών μοτίβων τους. Ανήκουν σε ελληνική ιδιωτική συλλογή και έχουν προέλευση το Ιράν. Κατά δήλωση της σημερινής κατόχου των σφραγίδων (αρ. πρωτ. Υπουργικής Απόφασης αδείας κατοχής: ΥΠΠΟΑ 259920/21.12.2022), η συλλογή δημιουργήθηκε από τον πατέρα της μεταξύ των ετών 1969–1970, όταν η οικογένεια ήταν προσωρινά εγκατεστημένη στο Abadan του Ιράν, και δεν υπάρχουν στοιχεία προέλευσης. Οι σφραγίδες χρονολογούνται στην περίοδο των Σασανιδών, της τελευταίας προ-ισλαμικής ιρανικής αυτοκρατορίας, που βασιλέυε από το 224 έως το 651 μ.Χ., σε μια περιοχή που σήμερα

την καταλαμβάνει το σύγχρονο Ιράν και το Ιράκ και που κατά περιόδους την καταλάμβαναν επίσης τμήματα του σημερινού Αφγανιστάν, Τατζικιστάν, Τουρκίας, Καυκάσου, Πακιστάν και των παράκτιων περιοχών της Αραβικής χερσονήσου (για την ιστορία, τη θρησκεία και την τέχνη των Σασανιδών, βλ. Godard 1965, 171–231· Chegini και Nikitin 1996, 39–80· Shahbazi 2005· Pourshariati 2008, 31–281· Parker και Parker 2017, 115–28).

Η Σασανιδική τέχνη δανείστηκε στοιχεία κυρίως από την τέχνη των Αχαιμενιδών, καθώς και από τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, προκειμένου να εκφράσει τη νέα, Ιρανική πολιτιστική ταυτότητα (για τις βασικές αρχές της Σασανιδικής τέχνης, βλ. Godard 1965, 179–226· Harper 1986, 71–87· Chegini και Nikitin 1996, 54–76· για τους Αχαιμενίδες [559–331 π.Χ.], βλ. Parker και Parker 2017, 29–81· για την Περσέπολη ως τόπο ανάμνησης και αναγέννησης για τους Σασανίδες, βλ. Ritter 2012, 111). Αποτελεί την έκφραση των κοινωνικών και θρησκευτικών θεσμών που αναπτύχθηκαν στο Ιράν κατά το α΄ μισό της πρώτης χιλιετίας μ.Χ. Μια δυνατή κεντρική εξουσία, η μοναρχία και μια εδραιωμένη κρατική θρησκεία, ο Ζωροαστρισμός, κυριαρχούσαν και καθιέρωναν την καθημερινή ζωή (για τη θρησκεία του ζωροαστρισμού και τις άλλες θρησκείες και αιρέσεις της Σασανιδικής αυτοκρατορίας [Μανιχαϊστές, Εβραίοι, Χριστιανοί, Μαζντακιστές], βλ. Godard 1965, 229–231· Tafazzoli και Khromon 1996, 102–5· Pourshariati 2008, 321–92· Daryaei 2009, 69–97· Parker και Parker 2017, 83–90).

Στην τέχνη δόθηκε έμφαση στην τάξη και την καθαρότητα του σχεδίου. Η απεικόνιση σταθερών μοτίβων επαναλαμβανόταν, γεγονός που εξηγείται από την ιδιαίτερη πολιτική ή θρησκευτική σημασία πολλών από τα σωζόμενα έργα τέχνης και τον καθορισμό της εμφάνισής τους από τις ανάγκες του βασιλικού ή του θρησκευτικού δόγματος. Η προσκόλληση σε τυποποιημένα παρά σε ρεαλιστικά μοτίβα, κυριαρχεί ακόμα και στα έργα μικρής κλίμακας, όπως είναι οι σφραγίδες. Πολλά από τα Σασανιδικά εικονογραφικά θέματα είναι γνωστά από παλιότερα μοτίβα της τέχνης της Εγγύς Ανατολής, όπως είδη λουλουδιών, κριάρια που περιβάλλουν δέντρο, υβριδικές μορφές φτερωτών ταύρων με ανθρώπινα κεφάλια (Iamassu), μάχες μεταξύ ταύρου και λιονταριού (πρβλ. για παράδειγμα την απόδοση του θέματος της πάλης λιονταριού και ταύρου στην Αχαιμενιδική σφραγίδα αρ. 81.AN.76.83 του Μουσείου J. Paul Getty, πιστή μίμηση ανάλογης σκηνής από τα μνημειακά ανάγλυφα της Περσέπολης, και την εξέλιξη του ίδιου θέματος στη Σασανιδική σφραγίδα αρ. BM 119770 του Βρετανικού Μουσείου, ή στη σφραγίδα αρ. 62.66.68 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης), ή αρπακτικά πουλιά που επιτίθενται σε ζώα. Υπάρχουν όμως και μοτίβα που υιοθετήθηκαν εκ νέου από τη Δύση, όπως κοσμήματα με πυκνές κληματίδες, φτερωτές μορφές Νίκης, σκηνές τρύγου και Διονυσιακές σκηνές (Compareti 2007, 217–9, εικ. 18–20· βλ. τα Σασανιδικά αγγεία αρ. 67.10.a, b του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, αρ. F1964.10 της συλλογής Freer Gallery of Art, Smithsonian's National Museum of Asian Art, αρ. BM 124094 του Βρετανικού Μουσείου και αρ. MAO 426 της συλλογής του Μουσείου του Λούβρου).

Προς το τέλος της περιόδου, οι επιδράσεις από την Ινδία και την Κεντρική Ασία αυξάνονται, δημιουργώντας περισσότερο αφηγηματικές σκηνές. Η τέχνη των Σασανιδών εκφράζει γενικότερα την πολυτελή ζωή και την επίδειξη της βασιλικής αυλής. Οι σκηνές, κυρίως κυνηγιού και μάχης, αλλά και ελαφροντυμένων χορευτριών και διασκεδαστών, χαρακτηρίζονται από ευγένεια και ιπποτισμό. Προτιμάται η απόδοση των μορφών σε προφίλ ή σε τρία τέταρτα και όχι μετωπικά. Κατά τους Gorelick και Gwinnet (1996, 79) οι Σασανίδες αγαπούσαν γενικότερα τις στρογγυλεμένες φόρμες σε όλες τις μορφές τέχνης. Τα πιο αναγνωρίσιμα Σασανιδικά έργα τέχνης είναι τα ασημένια σφυρήλατα αγγεία με την ανάγλυφη διακόσμηση (για την τυπολογία, εικονογραφία, τεχνική των Σασανιδικών σφυρήλατων αγγείων, βλ. Harper και Meyers 1981· Chegini και Nikitin 1996, 71–5· Feltham 2010, 24–7), με βασικό εικονογραφικό θέμα αυτό του βασιλιά ως κυνηγού, που συμβόλιζε την ανδρεία των Σασανιδών βασιλέων (βλ. τα αγγεία αρ. 34.33 και 1934.402 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, ή τα αγγεία αρ. BM 124091 και BM 124092 του Βρετανικού Μουσείου). Τα ζώα που απεικονίζονται ως θηράματα του βασιλιά σε αυτά τα αγγεία, όπως λιοντάρια, ελάφια, κριάρια, αγριόχοιροι και αρκούδες, απεικονίζονται ομοίως μόνα τους στις σφραγίδες της εποχής (Brunner 1979, 34). Αλλά και στις ανάγλυφες πλάκες από γυψομάρμαρο (stucco), με τις οποίες επένδναν τους τοίχους των παλατιών τους οι Σασανίδες βασιλείς και τα μέλη της αριστοκρατίας, κυρίως στην πρωτεύουσα Κτησιφών, απεικονίζονται ζώα και μονογράμματα όμοια με αυτά των Σασανιδικών σφραγίδων (για την Κτησιφώντα, βλ. Kröger 1993· Chegini και

Nikitin 1996, 46–7· για παραδείγματα ανάγλυφων πλακών από γυψομάρμαρο, βλ. τα αντικείμενα αρ. 32.150.23 [αρκούδα], αρ. 32.150.13 [φασιανός], αρ. 32.150.48 [μονόγραμμα με φτερά, μέσα σε μέταλλο] και αρ. 322385 [κρίος] του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης).

A1. ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η μεγάλη κατηγορία των Σασανιδικών σφραγίδων αναδείχθηκε ως μία από τις πιο γόνιμες για τη μελέτη της τέχνης και της εικονογραφίας της Σασανιδικής περιόδου. Μαζί με τα νομίσματα, αποτελούν τη μεγαλύτερη σε ποσότητα κατηγορία πολιτιστικών προϊόντων που επιβίωσαν από τη Σασανιδική περίοδο. Ανευρίσκονται συχνά από τη Μεγάλη Βρετανία στο βορρά, ως την Αιθιοπία στο νότο και από την Ταϊλάνδη στην ανατολή, ως τη Γαλλία στη δύση. Κατά τον Ritter (2012, 99) Σασανιδικές σφραγίδες έχουν βρεθεί διάσπαρτες από τη θέση Xanten στη ΒΔ Γερμανία, έως το Aksum στην Αιθιοπία και τη θέση Oc Eo, στο δέλτα του ποταμού Mekong, στο σημερινό Βιετνάμ. Μέχρι σήμερα, έχουν δημοσιευτεί περισσότερες από δέκα χιλιάδες (10.000) Σασανιδικές σφραγίδες (Ritter 2017, 277), και οι περισσότερες εκτίθενται στα μεγαλύτερα μουσεία του κόσμου (Leiden/Ολλανδία, Παρίσι, Λονδίνο, Βερολίνο, Αγία Πετρούπολη, Νέα Υόρκη). Οι πιο πολλές από αυτές διοχετεύτηκαν στην αγορά έργων αρχαίας τέχνης κατά τον 19ο αι. και ένας μικρός μόνο αριθμός προέρχεται από αρχαιολογικές ανασκαφές (Ritter 2012, 99).

Αποτυπώματα Σασανιδικών σφραγίδων βρέθηκαν *in situ* σε πήλινα σφραγίσματα (*bullae*) σε πολλές Σασανιδικές θέσεις στη Μεσοποταμία, το Ιράν, την κεντρική Ασία και ακόμα τη Σρι-Λάνκα. Σύμφωνα με τους Bivar (1969, 14), Frye (1989), Daryaei (2009, 141), Cereti κ.ά. (2011, 209–36) και Ritter (2012, 104–7· 2017, 277, 286), πολλά αποτυπώματα Σασανιδικών σφραγίδων σε πήλινες μάζες πηλού (*bullae*) αποκαλύφθηκαν σε αρχαιολογικές θέσεις, όπως η Takht-e Suleiman στο Β. Ιράν, η θέση Qasr-e Abu στη Fars, στο Ν. Ιράν και αλλού: Bandian, Susa, Bishapur, Tere Kabudan, Turang Tere. Βρέθηκαν σε σωρούς (των εκατό έως πεντακοσίων) σε μικρά δωμάτια ιερών, παλατιών και φρουρίων και χρησιμοποιήθηκαν για τη σφράγιση γραπτών αρχείων. Στα σφραγίσματα σώζονται ένα, δύο ή και περισσότερα αποτυπώματα διαφορετικών σφραγίδων, οι οποίες είχαν διαφορετικό μέγεθος και θεματολόγιο. Οι σφραγίδες αυτές θα ανήκαν σε διαφορετικά πρόσωπα που εμπλέκονταν στην ίδια διαδικασία: στον ανώτατο αξιωματούχο, στον ανώτατο ιερέα (*magnum*) του ιερού ή της πόλης που πιστοποιεί τα προϊόντα για λόγους φορολογικούς, στον ιδιοκτήτη των προϊόντων, στους μάρτυρες-εγγυητές ή στον αγοραστή των σφραγισμένων αντικειμένων. Φαίνεται λοιπόν πως εφαρμόζονταν από τους Σασανίδες συμμετέχοντες στη σφραγιστική πρακτική ένα σύστημα ιεραρχίας που έχει τις ρίζες του στην Νεοβαβυλωνιακή και κυρίως στην Αχαιμενιδική περίοδο (βλ. τα σφραγίσματα αρ. BM 148046 και BM 140828 της συλλογής του Βρετανικού Μουσείου, καθώς και τα σφραγίσματα της συλλογής A. Saeedi [Gyselen 2007, 23–5]).

Οι Σασανιδικές σφραγίδες, παρ' όλο που αρχικά μοιάζουν ως ανεξάρτητη εξέλιξη, αποτελούν στην ουσία μια συνειδητή συνέχιση προηγούμενων Μεσοποταμιακών παραδόσεων, τόσο στο σχήμα, όσο και στο υλικό τους (Ritter 2012, 100). Αναφορικά με το **σχήμα** τους, οι περισσότερες ανήκουν στον τύπο της επίπεδης σφραγίδας (*flat seal* ή *stamp seal*), η οποία κατά τον Behdani (2013, 9, 18) απαντά στο Ιράν τουλάχιστον από την πρώτη 4η χιλιετία π.Χ. (θέσεις: HillSilk, Susa, Fence, Gyan, TelBacon). Από την 1η χιλιετία π.Χ. έχουμε σταδιακή εξάπλωση του τύπου της επίπεδης σφραγίδας στην Εγγύς Ανατολή, που θα υποσκελίσει τον τύπο της κυλινδρικής σφραγίδας (*cylinder seal*), η οποία θα εγκαταλειφθεί με το τέλος της Δυναστείας των Αχαιμενιδών. Από τη Νεοασσυριακή περίοδο (912–612 π.Χ.) και εξής, η χρήση της επίπεδης σφραγίδας, κυρίως κωνοειδής, πυραμιδόσχημη ή σκαρaboειδής, κατασκευασμένη από μικροκρυσταλλικές ποικιλίες χαλαζία, αυξήθηκε αλματωδώς (Ritter 2012, 101). Αν και η σφραγιστική επιφάνεια του τύπου της επίπεδης σφραγίδας είναι περιορισμένη, σε σύγκριση με αυτή της κυλινδρικής, η επίπεδη σφραγίδα ήταν πιο ελαφριά και καταλληλότερη για τη σφράγιση του παπύρου ή της περγαμηνής, υλικά που αντικατέστησαν τις πήλινες πινακίδες ως μέσον γραφής (Debevoise 1934).

Μετά την κατάκτηση της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας από τον Μ. Αλέξανδρο (331 π.Χ.) και τις πολιτικές και τεχνολογικές αλλαγές που ακολούθησαν, η παραγωγή τόσο της κυλινδρικής όσο και της επίπεδης σφραγίδας διεκόπη ξαφνικά. Οι σφραγίδες της ελληνιστικής περιόδου αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από μεταλλικά σφραγιστικά δαχτυλίδια (Ritter 2012, 101· 2017, 280). Αυτός ο τρόπος σφράγισης θα συνεχιστεί και στην επόμενη, Παρθική περίοδο (247 π.Χ. – 224 μ.Χ.). Στην επόμενη, Σασανιδική περίοδο όμως τα σφραγιστικά δαχτυλίδια εξαφανίζονται και οι Σασανίδες επαναφέρουν την επίπεδη σφραγίδα, για πρώτη φορά σε πεντακόσια χρόνια. Εμπνεόμενες από τα Ασσυροβαβυλωνιακά σχήματα, οι Σασανιδικές σφραγίδες θυμίζουν τις κωνοειδείς και πυραμιδοσχημες επίπεδες σφραγίδες της Μεσοποταμίας της 1ης χιλιετίας π.Χ. Δεν αποτελούν όμως απλές μιμήσεις τους, αφού παράγονται σε ένα νέο και χαρακτηριστικό, ημισφαιρικό τύπο (Ritter 2012, 101· 2017, 279–80).

Αναλυτικότερα, τα σχήματα των Σασανιδικών σφραγίδων είναι: α) κυκλικές ή φακοειδείς σφραγίδες, προορισμένες για **σφενδόνες δακτυλιδιών-ringstones** (Bivar 1969, 21), που χωρίζονται σε δύο υποκατηγορίες: i) με επίπεδη ή κυρτή επιφάνεια/ging bezels (βλ. τις σφραγίδες της συλλογής αρ. 107, 108, Εικ. 21, 27 με την επίπεδη σφραγιστική επιφάνεια) και ii) με έντονη καμπυλότητα της επιφάνειας/cabochons (Azarpay 2002, 24· βλ. κυρίως τη σφραγίδα της συλλογής αρ. 52, Εικ. 33 με την έντονη καμπυλότητα της σφραγιστικής επιφάνειας, αλλά και τις σφραγίδες αρ. 60, 61, 74, 67, 77, 111, Εικ. 2, 3, 18, 19, 34, 35), που μερικές φορές έχει κοπεί κυρτή στο πίσω μέρος (βλ. τη σφραγίδα της συλλογής αρ. 111, Εικ. 35), είτε β) επίπεδες σφραγίδες ημισφαιρικού τύπου, **ελλειψοειδείς/ellipsoids**, με ελλειψοειδή σφραγιστική επιφάνεια και συνήθως μεγάλη οπή ανάρτησης (βλ. τις σφραγίδες συλλογής αρ. 43, 92, 34, 90, 91, 95, 36, 105, 46, 100, 37, 38, Εικ. 1, 4, 8, 14, 20, 23–25, 29, 30, 40, 41), άλλοτε με την επιφάνεια του λίθου γύρω από την οπή ανάρτησης αδιακόσμητη και άλλοτε διακοσμημένη, με τυποποιημένα, εγχάρακτα σχέδια/decorated ellipsoid (βλ. τη σφραγίδα συλλογής αρ. 92, Εικ. 4), είτε γ) επίπεδες σφραγίδες ημισφαιρικού τύπου, **θολωτές/domes**, με κυκλική σφραγιστική επιφάνεια και συνήθως μικρή οπή ανάρτησης (βλ. τις σφραγίδες της συλλογής αρ. 106, 99, 65, 35, 93, 45, 66, 96, 49, 42, 44, 94, 47, 33, 103, 75, 102, 50, 73, 101, Εικ. 5–7, 9–13, 15–17, 22, 26, 28, 31, 32, 36–39), είτε τέλος δ) επίπεδες σφραγίδες που ολόκληρο το σχήμα τους μιμείται **δαχτυλίδι/stone rings**, με οπή μεγάλης διαμέτρου, που όμως δεν αντιπροσωπεύονται στη συλλογή (για τον τύπο, βλ. Gholami 2018, 3, αρ. 4 Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119755 και αρ. BM136003· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.9).

Κατά τους Azarpay (2002, 24) και Ritter (2012, 101· 2017, 277–79), σχεδόν το 70% των σωζόμενων Σασανιδικών σφραγίδων είναι επίπεδες (flat ή stamp seals), κυρίως με ελλειψοειδές σχήμα (ellipsoids) και λιγότερες θολωτές (domes). Το υπόλοιπο 30% αποτελείται από επίπεδους, κυρτούς και κοίλους δακτυλιόλιθους (ringstones), που μπορούν να συγκριθούν με σύγχρονους Ρωμαϊκούς τύπους του 3ου και 4ου αι. μ.Χ. Κατά τους Debevoise (1934) και Behdani (2013, 17), ο τύπος των θολωτών-ημισφαιροειδών σφραγίδων (domes) έλκει την καταγωγή του από τη δυναστεία των Πάρθων (247 π.Χ. – 224 μ.Χ.). Κατά την Gyselen (2007, 20, 73–4), οι Ζωροάστρες ιερείς προτιμούσαν ως σχήμα τους τύπους β, γ και δ, δηλαδή ελλειψοειδείς, θολωτές και σφραγίδες-δαχτυλίδια, και όχι τον τύπο α του δακτυλιόλιθου, τον οποίο προτιμούσαν κυρίως οι υψηλόβαθμοι ευγενείς, με αξιώματα πολιτικά, στρατιωτικά ή θρησκευτικά. Αναφορικά με το μέγεθος των Σασανιδικών σφραγίδων, ποικίλλει από τις μικροσκοπικές σφραγίδες-δακτυλιόλιθους με διάμετρο τεσσάρων χιλιοστών, έως τις ημισφαιρικού τύπου επίπεδες σφραγίδες, με διάμετρο τέσσερα έως έξι εκατοστά (Ritter 2017, 277). Και ενώ οι Ρωμαίοι προσάρμοζαν τις σφραγίδες τους αποκλειστικά σε δαχτυλίδια, που τα φορούσαν στο δάχτυλο ή τα φύλασσαν σε κιβωτίδια, οι Σασανίδες τρυπούσαν οριζοντίως τις σφραγίδες τους, ώστε να τις κρεμούν, διαμέσου μικρού σπάγγου ή δερμάτινου λουριού, συνήθως γύρω από τον λαιμό, ή στον καρπό του χεριού, ή στη ζώνη της μέσης (Bivar 1969, 22–3· Gesztelyi 2014, 180· Ritter 2017, 277–78).

Οι Σασανιδικές σφραγίδες φτιάχνονταν από ημιπολύτιμους λίθους, όπως και στις προηγούμενες περιόδους (για τους λίθους των Σασανιδικών σφραγίδων, βλ. Debevoise 1934· Bivar 1969, 35–6· Azarpay 2002, 24· Ritter 2017, 281). Τα **είδη των λίθων** ήταν γενικώς παρόμοια με αυτά των Ρωμαίων, αν και σε μεγαλύτερη ποικιλία. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι Σασανιδικοί σφραγιδόλιθοι άρχισαν να παράγονται μόνο αφότου η προτίμηση για τους σκαλιστούς σφραγιδόλιθους είχε πλέον σταματήσει στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία (Spier 1992, 164). Οι

Ιρανοί απέδιδαν μαγικές ιδιότητες σε κάθε λίθο και πίστευαν ότι έκαναν τους ανθρώπους πιο χαρούμενους και πιο γαλήνιους, αφού κουβαλούσαν «φυσική μαγεία» μέσα στο σύμπαν (Brunner 1978, 46). Ο θόλος του ουρανού, για παράδειγμα, αποκτά έναν ορυκτολογικό συμβολισμό στην Ιρανική παράδοση και περιγράφεται γενικά ως λίθος και πιο συγκεκριμένα ως κρύσταλλος ή διαμάντι.

Προτιμούνται συνήθως οι μικροκρυσταλικές ποικιλίες του χαλαζία, όπως ο κορναλίνης (βλ. τις σφραγίδες αρ. 43, 60, 61, 92, 106, 66, 49, 74, 107, 105, 46, 77, 50, 73, 38, Εικ. 1–5, 12, 15, 18, 21, 25, 29, 34, 37, 38, 41), ο χαλκηδόνιος (βλ. τις σφραγίδες αρ. 34, 45, 90, 44, 94, 36, 100, 102, Εικ. 8, 11, 14, 17, 22, 24, 30, 36), ο αχάτης (βλ. τις σφραγίδες αρ. 35, 67, 91, 95, 47, 108, 37, Εικ. 9, 19, 20, 23, 26, 27, 40), ο ίασπης (βλ. τις σφραγίδες αρ. 33, 103, Εικ. 28, 31), η ορεία κρύσταλλος (βλ. τη σφραγίδα αρ. 96, Εικ. 13), ο αμέθυστος (βλ. τη σφραγίδα αρ. 52, Εικ. 33), το σάρδιο και ο όνυχας. Μικρότερος αριθμός σφραγίδων κατασκευάζεται από λίθους-ενώσεις πυριτικών αλάτων, όπως λυχνίτης, λάπις λάζουλι, γρανάτης/αλμανδίνης (βλ. τη σφραγίδα αρ. 111, Εικ. 35), ενώσεις ανθρακικών αλάτων, όπως χαλκίτης και μάρμαρο, ενώσεις σιδήρου όπως αιματίτης (βλ. τις σφραγίδες αρ. 99, 65, 93, 42, 75, 101, Εικ. 6, 7, 10, 16, 32, 39), ή μετεωριτικός σίδηρος και τεχνητά υλικά, όπως ο χαλκός και το γυαλί.

Σε σύγκριση όμως με τις επίπεδες σφραγίδες της 1ης χιλ.π.Χ., παρατηρούμε αλλαγή στο χρώμα των σφραγίδων. Ενώ οι Βαβυλωνιακές και Αχαιμενιδικές σφραγίδες φτιάχνονταν συνήθως από γαλακτερό λευκό, μπλε και ροζ χαλκηδόνιο, στις Σασανιδικές σφραγίδες κυριαρχεί ο κορναλίνης, ο ίασπης και ο αχάτης, σε βαθύ κόκκινους και καφέ χρωματισμούς (Ritter 2012, 102· 2017, 282). Ο γκριζός, μεταλλικός αιματίτης, τυπικός των παλαιοβαβυλωνιακών σφραγίδων της 2ης χιλ. π.Χ., αναβιώνει για τελευταία φορά, ενώ είναι κοινή η προτίμηση στους σκουρόχρωμους χαλαζίες και τους σκούρους λίθους από ενώσεις σιδήρου, που προτιμώνται επίσης και ως λίθοι κοσμημάτων από τους σύγχρονους Ρωμαίους (Ritter 2012, 102· 2017, 282).

Κατά τον Ritter (2017, 282), παρατηρείται συσχετισμός ανάμεσα στο είδος του λίθου και το σχήμα της σφραγίδας. Έτσι, ο κορναλίνης χρησιμοποιήθηκε σε κάθε σχήμα σφραγίδας. Ο αχάτης, με τις καφέ και κίτρινες αποχρώσεις του, και ο κόκκινος ίασπης κυρίως χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή θολωτών και ελλειψοειδών σφραγίδων. Ο σκούρος, γυαλιστερός, μεταλλικός αιματίτης χρησιμοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά στις θολωτές σφραγίδες (βλ. τις σφραγίδες αρ. 99, 65, 93, 42, 75, 101, Εικ. 6, 7, 10, 16, 32, 39). Κατά τον Bivar (1969, 21), οι τυπικοί λίθοι από τους οποίους κατασκευάζονταν οι Σασανιδικοί δακτυλιόλιθοι (cabochons) ήταν ο αλμανδίνης/γρανάτης (βλ. τη σφραγίδα αρ. 111, Εικ. 35), ο αμέθυστος (βλ. τη σφραγίδα αρ. 52, Εικ. 33) και η ορεία κρύσταλλος (βλ. τη σφραγίδα αρ. 96, Εικ. 13).

Κατά τον Ritter (2017, 281), το 85% των Σασανιδικών σφραγίδων που ανήκουν στις συλλογές του Μουσείου του Λούβρου, του Βρετανικού Μουσείου και του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης έχουν κατασκευαστεί από κορναλίνη, αχάτη, χαλκηδόνιο και ίασπη. Οι βασικές γεωγραφικές πηγές προέλευσης των λίθων των Σασανιδικών σφραγίδων τοποθετούνται μέσα στα όρια της Σασανιδικής αυτοκρατορίας και στο Ιρανικό οροπέδιο που περιλαμβάνει τα όρη Zagros, Elburz και Hindu Kush (Ritter 2017, 281). Κάποιοι λίθοι ωστόσο έφθαναν στη χώρα μέσω του εμπορίου με την Ινδία, τον Περσικό κόλπο και τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Κατά τον Ritter (2017, 281), ο Κοσμάς ο Ινδικοπλεύστης (6ος αι. μ.Χ.), Έλληνας έμπορος από την Αλεξάνδρεια, αναφέρεται στη «Χριστιανική τοπογραφία» του στο Σασανιδικό εμπόριο μακράς απόστασης και τους εμπορικούς σταθμούς των Σασανιδών στη Σρι-Λάνκα. Εκεί οι Σασανίδες, μαζί με Ινδούς και Κινέζους εμπόρους, αντάλλαζαν τα προϊόντα τους, μεταξύ αυτών και πολύτιμους λίθους.

Οι Σασανιδικές σφραγίδες ξεχωρίζουν στη γλυπτική του αρχαίου κόσμου, όχι μόνο εξαιτίας της ποσότητας και της διασποράς τους, αλλά και εξαιτίας του χαρακτήρα τους. Πρόκειται για μια κατηγορία τέχνης με τυποποιημένο σχήμα, υλικό, θεματολόγιο και τεχνοτροπία. Η **υψηλή τυποποίηση** συνδέεται με το γεγονός ότι οι σφραγίδες χρησιμοποιούνταν από τους ιδιώτες σε ένα ευρύτατο κοινωνικό πλαίσιο. Η κατοχή τους δεν περιοριζόνταν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, καθώς με αυτές σφράγιζε ο βασιλιάς ένα διάταγμα ή μια επιστολή, αλλά και ο απλός ιδιώτης ένα κιβώτιο με τρόφιμα (Ritter 2012, 100· για τη χρήση των Σασανιδικών σφραγίδων, βλ. Ackerman 1938, 784–86). Η τυποποίηση αυξήθηκε με την ανάπτυξη της Σασανιδικής γραφειοκρατίας. Ειδικά οι σφραγίδες των αξιωματούχων και των ευγενών, που ακολουθούσαν ακριβείς κανόνες

στην απόδοση του θέματος και της επιγραφής, θα κατασκευάζονταν σε εργαστήρια ελεγχόμενα από το κράτος, ή από ανεξάρτητους καλλιτέχνες, που όμως ακολουθούσαν αυστηρές οδηγίες (Gyselen 2007, 30). Κατά την Gyselen (2007, 20, 40), παράδειγμα της υψηλής τυποποίησης αποτελεί ένας συγκεκριμένος τύπος σασανιδικής σφραγίδας υψηλών αξιωματούχων και ευγενών. Πρόκειται για έναν τύπο δακτυλιόλιθου (*large cabochon*), με εικονογραφικό θέμα το πορτραίτο-προτομή του άνδρα σε προφίλ που φορά *Kolah* στην κεφαλή. Ο τύπος επαναλαμβάνεται όμοιος από τον 3ο έως και τον 7ο αι. μ.Χ. (βλ. τις σφραγίδες αρ. BM 134847, αρ. BM 135071 και αρ. BM 119996 του Βρετανικού Μουσείου).

Οι σφραγίδες **χρησιμοποιήθηκαν** από τη μεσαία και ανώτερη τάξη της Ιρανικής κοινωνίας σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας: στο εμπόριο και τις επιχειρήσεις, στη νομοθεσία, στη διοίκηση, στη θρησκευτική ζωή και στη διακόσμηση. Ο ίδιος ιδιώτης μπορούσε να έχει αρκετές και διαφορετικές σφραγίδες (Gyselen 2007, 29). Κατά τον Ritter (2017, 284), τις σφραγίδες κατείχαν τρεις κοινωνικές ομάδες: ο βασιλιάς και η ανώτατη αριστοκρατία, οι αξιωματούχοι και οι ανώτεροι υπάλληλοι και οι κατώτεροι υπάλληλοι, ιερείς, κατώτεροι αξιωματούχοι, έμποροι και ιδιώτες. Πολλές σφραγίδες ωστόσο μπορεί ποτέ να μη χρησιμοποιήθηκαν για σφράγιση, κυρίως εκείνες που είναι αδρά σκαλισμένες, χωρίς επιγραφή. Πολύ συχνά το χρώμα, το σχήμα και γενικά η εξωτερική εμφάνιση του λίθου ήταν πιο σημαντική απ' ό,τι η λειτουργία τους στη σφραγιστική πρακτική. Σε αυτή την περίπτωση φοριούνταν από τον ιδιοκτήτη τους στο λαιμό ή στο χέρι, σαν ένα είδος φυλαχτού με αποτροπαϊκές-φυλακτικές ιδιότητες (Daryaei 2009, 94–9· Ritter 2012, 100, 103· 2017, 283) Συνόδευαν επίσης το νεκρό και ως ταφικά κτερίσματα, όπως έδειξαν οι ανασκαφές στη θέση Tell Mohammed Agab, κοντά στον ποταμό Τίγρη, στο Β. Ιράκ (Ritter 2017, 284). Παρά τους γενικότερους περιορισμούς στην εικονογραφία, η σφραγίδα παρέμενε το προσωπικό αντικείμενο του ιδιοκτήτη της. Απεικόνιζε για παράδειγμα το πορτραίτο του, ή το όνομά του, ή το προσωπικό του σύμβολο, ή το ζώο με τις ιδιότητες του οποίου ήθελε να ταυτιστεί.

Οι Σασανιδικές σφραγίδες **κατασκευάζονταν** μαζικά στον τροχό, ενώ η χρήση τρυπανιού, που χαρακτήριζε παλαιότερες περιόδους (Αχαιμενιδική), σπανίζει όλο και περισσότερο. Η πρακτική οφείλεται κυρίως στην αυξανόμενη ζήτηση και την ανάγκη για μαζική παραγωγή (Debevoise 1934· Gesztelyi 2014, 179). Οι Σασανίδες σφραγιδολύφοι δημιουργούσαν συνήθως στρογγυλεμένες-σφαιροειδείς επιφάνειες με ένα **μηχανικό τρυπάνι (rounded drill)**, για να αποδώσουν το γενικό περίγραμμα του σώματος. Στη συνέχεια πρόσθεταν με **τροχό** λιγοςτές, ισοπαχείς, πυκνές γραμμές, για να αποδώσουν βασικές χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, όπως τους μύες και τις πτυχές του δέρματος ή το τρίχωμα.

Όπωςδήποτε, η οικονομική δυνατότητα του αγοραστή-πελάτη επηρέαζε την ποιότητα του σχεδίου (Ritter 2017, 283). Έτσι, πολλές σφραγίδες παρουσιάζουν το ίδιο θέμα, αλλά με αξιολογες στυλιστικές διαφορές, όπως προκύπτει για παράδειγμα από τη σύγκριση του περίτεχνου, λεπτομερειακού σκαλισματος του ξαπλωμένου ελαφιού της σφραγίδας αρ. 66 (Εικ. 12) με την απλοποιημένη, γραμμική απόδοση του ίδιου μοτίβου στη σφραγίδα αρ. 90 (Εικ. 14). Σφραγίδες με μοτίβα τραχιά σκαλισμένα, που δίνουν ένα επίπεδο, γραμμικό αποτέλεσμα, χρησιμοποιούνταν πιθανότατα από αγοραστές με χαμηλή αγοραστική δύναμη. Σφραγίδες με υψηλής ποιότητας σκάλισμα και σχεδόν νατουραλιστικό αποτέλεσμα, χρησιμοποιούνταν από οικονομικά εύρωστους αγοραστές.

Ο Brunner (1978, 20, 131–34), στη γνωστή μελέτη του για τους σφραγιδόλιθους της συλλογής του Μητροπολιτικού μουσείου της Νέας Υόρκης, διέκρινε πέντε διαφορετικές **τεχνοτροπίες**: α) style A, naturalistic/φυσιοκρατικό: οι σφραγίδες παρουσιάζουν προσεχτικό σχήμα και περίγραμμα και επιτυγχάνεται ρεαλιστικό αποτέλεσμα (βλ. τη σφραγίδα αρ. 94, Εικ. 22), ειδικά σε πορτραίτα με ατομική φυσιογνωμία, β) style B, conventional/συμβατικό: το μοτίβο έχει μια καθαρή, αλλά τυποποιημένη απόδοση, το σχήμα και το πλάσιμο απλοποιούνται ελαφρώς, ωστόσο οι λεπτομέρειες του μοτίβου απεικονίζονται με ακρίβεια (βλ. τις σφραγίδες αρ. 35, 95, Εικ. 9, 23), γ) style C, devolved/αποκεντρωμένο: η γενική ακρίβεια του μοτίβου διατηρείται, αλλά βασίζεται σε απλά σκαλίσματα και ένα πιο σχηματοποιημένο πλάσιμο, ενώ η χρήση παχύτερων γραμμών οδηγεί στο να χαθεί η ωραία λεπτομέρεια (βλ. τις σφραγίδες αρ. 60, 75, Εικ. 2, 32), δ) style D, outline/περιγραμματοειδές: έχουν χαθεί όχι μόνο οι ωραίες λεπτομέρειες, αλλά και αναπόσπαστα χαρακτηριστικά του μοτίβου, όπως για

παράδειγμα τα πόδια των ζώων, που έχουν αποδοθεί πολύ φτωχά. Έτσι, το μοτίβο φαίνεται ανολοκλήρωτο ή παραλλαγμένο και η αναγνώριση του βασίζεται κυρίως στο στοιχειώδες, με ρηχή λάξευση, περίγραμμα και εν συνεχεία στην προσθήκη απλών γραμμικών εγχαραξέων του τροχού (βλ. τις σφραγίδες αρ. 90, 91, Εικ. 14, 20) και ε) style E, scratch/ξυστό/γρατζουνισμένο: το θέμα είναι σκαλισμένο χωρίς ή με ελάχιστο περίγραμμα και αποδίδεται βασικά ως σχέδιο από διασταυρούμενες γραμμές (βλ. τη σφραγίδα αρ. 106, Εικ. 5).

Ωστόσο, όταν πρόκειται για την περιγραφή της τεχνοτροπίας στις Σασανιδικές σφραγίδες, ο κάθε μελετητής χρησιμοποιεί συνήθως τη δική του ορολογία. Η J. Lerner για παράδειγμα (Lerner 1976, 184–85, εικ. 2) χρησιμοποιεί τον όρο *cursory globular style* (πρόχειρη, σφαιροειδής τεχνοτροπία) όταν περιγράφει την σφραγίδα αρ. AF 348 του Βρετανικού Μουσείου, όπου το απεικονιζόμενο ζώο αποδίδεται με βαθιά σκαλισμένα, σφαιροειδή, επιμέρους τμήματα. Χρησιμοποιεί επίσης τον όρο *stressed style* (εμφατική/τονισμένη τεχνοτροπία) για να περιγράψει σφραγίδες στις οποίες τα επιμέρους στοιχεία του απεικονιζόμενου μοτίβου (κορμός, κεφάλι, πόδια) σχηματίζονται από σειρές πυκνών γραμμών, που δημιουργούνται από την παρατεταμένη χρήση του τροχού (Lerner 2016, 72). Χρησιμοποιεί τέλος τον όρο *linear hatched style* (γραμμική, διασταυρούμενη τεχνοτροπία), με χαρακτηριστικό την απόδοση του μοτίβου με γραμμικές, διασταυρούμενες εγχαραξίες του τροχού (Lerner 1976, 186–87, εικ. 4).

Οι περισσότερες Σασανιδικές σφραγίδες είναι ανεπίγραφες, ενώ οι **ενεπίγραφες** δεν ξεπερνούν το 5% της συνολικής Σασανιδικής παραγωγής (Kamiooka 1976, 192· βλ. τις ενεπίγραφες σφραγίδες αρ. 65, 35, 94, 100, Εικ. 7, 9, 22, 30). Στις βασιλικές σφραγίδες, ή τις σφραγίδες σημαντικών αξιωματούχων, συνήθως απεικονίζεται η προτομή του ιδιοκτήτη, συνοδευόμενη από επιγραφή. Αυτή μας δίνει το όνομά του, το πατρώνυμο και τον τίτλο του, με συνηθέστερο αυτόν του ιερέα-μάγου (*mgū*), και μερικές φορές και το τοπωνύμιο του ιδιοκτήτη (Bivar 1969, 17–8· για παραδείγματα βλ τις σφραγίδες αρ. BM 134847 και αρ. 135071 του Βρετανικού Μουσείου). Στις σφραγίδες των ιδιωτών, η επιγραφή που συνοδεύει το κεντρικό θέμα φέρει συνήθως το όνομα (βλ. τις σφραγίδες αρ. 35, 94, Εικ. 9, 22 που ανήκουν σε δύο επώνυμους ιδιώτες με τα ονόματα *šād* και *Zamāg* αντίστοιχα) και το πατρώνυμο του ιδιώτη, το οποίο όμως είναι δύσκολο να ταυτοποιηθεί (το ρεπερτόριο των προσωπικών ονομάτων από σφραγίδες Σασανιδών ιδιωτών δημοσιεύτηκε το 1986 από τον Phillippe Gignoux).

Ακολουθούν απλές θρησκευτικές φόρμουλες-ευοίωνες φράσεις (Bivar 1969, 19–20· Azarpay 2002, 21–2· Gyselen 2007, 67· Ritter 2012, 109· Gholami 2018, 1, αρ.1, 7, αρ.10, 10, αρ.14–5, 12, αρ.18) όπως: «εμπιστοσύνη στους θεούς» (βλ. τη σφραγίδα αρ. 100, Εικ. 30), «ευημερία και αφθονία» (βλ. τη σφραγίδα αρ. 94, Εικ. 22), «δικαιοσύνη» (βλ. τη σφραγίδα αρ. 94, Εικ. 22), «να είσαι γενναιόδωρος», «αλήθεια». Δε λείπουν και οι ψευδοεπιγραφές με μονογράμματα (βλ. τη σφραγίδα αρ. 65, Εικ. 7) ή γεωμετρικά σύμβολα, πιθανόν γιατί η σφραγίδα δεν χρησιμοποιούνταν στην επίσημη σφράγιση, ή γιατί ο ιδιοκτήτης της ήταν αμόρφωτος (Ritter 2017, 286). Σώζονται επίσης ενεπίγραφες σφραγίδες, στις οποίες η επιγραφή έχει σκοπίμως αποξεστεί μετά το θάνατο του ιδιοκτήτη τους ή την παραίτηση από το αξίωμά του, ώστε να μη συνεχιστεί η χρήση της σφραγίδας του παράνομα (Gholami 2018, 5–6, αρ. 8).

Τέλος, μια ιδιαίτερη κατηγορία είναι οι σφραγίδες διοίκησης. Είναι γενικά ανεικονικές και κατ' αποκλειστικότητα ενεπίγραφες: φέρουν τα ονόματα των διοικητικών επαρχιών και τους τίτλους των αξιωμάτων (οικονομίας ή δικαιοσύνης), τα οποία κατείχαν Ζωροάστρες ιερείς. Κατά τους Azarpay (2002, 21) και Gyselen (2007, 130), οι σφραγίδες αυτού του τύπου εισήχθησαν την εποχή των διοικητικών ανασχηματισμών που εισήγαγε ο Kavad I (488–497 μ.Χ.) και εφαρμόστηκαν από το γιό του Khorsow I (531–576 μ.Χ.). Πιστοποιούν την αυθεντικότητα του κυβερνητικού αξιώματος και οι επιγραφές τους συχνά αναφέρουν τα ονόματα των επαρχιών, προσφέροντας έτσι πολύτιμο υλικό για τη Σασανιδική τοπογραφία (Bivar 1969, 29).

Η **γραφή Pahlavi** (Bivar 1969, 2) ή Μέση Περσική (Middle Persian), 3ος αι. π.Χ. – 9ος αι. μ.Χ., είναι γραφή που χρησιμοποιεί τους χαρακτήρες των γραμμάτων της αυτοκρατορικής Αραμαϊκής γραφής, της επίσημης δηλαδή Αραμαϊκής που χρησιμοποιήθηκε στην Περσία κατά την Αχαιμενιδική περίοδο (Παλαιά Περσική [Old Persian] 550–330 π.Χ.), για να αποδώσει γραπτώς την καθομιλουμένη γλώσσα των Μέσων Ιρανικών χρόνων (για τη γλώσσα και τα σωζόμενα κείμενα των Μέσων Ιρανικών χρόνων, βλ. Daryae 2009, 99–122). Χρησιμοποιήθηκε ήδη από τον 3ο αι. π.Χ., ωστόσο κανένα χειρόγραφο της γραφής αυτής δεν μπορεί να

χρονολογηθεί πριν τον 6ο αι. μ.Χ. Οι γλυπτικές γραφές που χρησιμοποιήθηκαν για την Pahlavi στηρίζονται στη λιθογλυφική γραφή που βρέθηκε στα Σασανιδικά ανάγλυφα του 3ου αι. μ.Χ. και στη ρέουσα γραφή που χρησιμοποιήθηκε στο ανώτερο δικαστήριο και στις εμπορικές δραστηριότητες (Azarpay 2002, 21).

Μετά την κατάκτηση της Περσίας από τους μουσουλμάνους (651 μ.Χ.), η γραφή Pahlavi αντικαταστάθηκε σταδιακά από το Αραβικό αλφάβητο. Γενικά, οι επιγραφές στις Σασανιδικές σφραγίδες προσφέρουν τη δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησης από τους ειδικούς του αλφαβήτου της περσικής γλώσσας των Μέσων Περσικών χρόνων, που μελετούν τις αλλαγές των τύπων των γραμμάτων του Περσικού αλφαβήτου. Είναι δε ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς μας δίνουν μια ιδέα του σχετικού αριθμού ανδρών και γυναικών που εμπλέκονταν στις επιχειρηματικές δραστηριότητες, και της θρησκείας του ιδιοκτήτη της σφραγίδας. Σφραγίδες με μεγαλύτερες επιγραφές μας δίνουν επιπλέον περισσότερες πληροφορίες για το αξίωμα του ιδιοκτήτη και την κοινωνική του τάξη. Κατά τον Daryae (2009, 107, 127–33), οι τίτλοι/αξιώματα που αναφέρονται στις επιγραφές των σφραγίδων είναι του επαρχιακού κυβερνήτη (shahrab), του ιερέα (mow/mowbed, mgw), του συνήγορου-δικαστή των φτωχών (driyosan jadaggow ud dadwar), του συμβούλου (handarzbed), του δικαστή (dadwar), του λογιστή (amargar) και του γραφέα (dibir). Σημειώνουμε τέλος ότι η ανάγνωση των γραμμάτων στις Σασανιδικές σφραγίδες γίνεται στο αρνητικό της σφραγίδας και με αριστερόστροφη κυκλική φορά, αντίθετα δηλαδή από τη φορά των δεικτών του ρολογιού.

A2. ΤΟ ΣΑΣΑΝΙΔΙΚΟ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Το Σασανιδικό σφραγιστικό θεματολόγιο χαρακτηρίζεται από μια αξιοσημείωτη ομοιομορφία, παρά τη μεγάλη εθνική και θρησκευτική ανομοιογένεια που χαρακτήριζε ολόκληρη την αυτοκρατορία: Ζωροάστρες, Χριστιανοί, Εβραίοι, Βουδιστές, Βραχμάνοι ζούσαν μαζί στα όρια της τεράστιας αυτοκρατορίας (Ritter 2012, 109; 2017, 285). Απεικονίσεις γενειοφόρων Περσών ως πορτραίτων-προτομών και ζώων, που ποικίλλουν από μυρμηγκία έως ταύροι, εμφανίζονται σε χιλιάδες σφραγίδες.

Το Σασανιδικό θεματολόγιο αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα όταν το βλέπει κανείς υπό το φως της αρχαίας Ιρανικής αντίληψης του κόσμου. Οι Ζωροαστικές θεότητες σπάνια αποτυπώνονται στις Σασανιδικές σφραγίδες. Κατά τον Grenet (2013, 202, 209), μέχρι στιγμής έχουν ταυτοποιηθεί με ασφάλεια μόνο τέσσερις θεοί στις Σασανιδικές σφραγίδες: ο Μίθρας (Mihr), ο θεός του φεγγαριού (Mah), ο θεός της φωτιάς (Adur) και η θρησκεία (Den). Τρεις σημαντικοί θεοί-προστάτες της Δυναστείας, και συγκεκριμένα ο Ohrmazd/Ahura Mazda (Ωρομάσδης), ο Wahram και η Anahid, ενώ απεικονίζονται ανθρωπομορφικά στα βασιλικά ανάγλυφα και τα νομίσματα, απουσιάζουν εντελώς από τις σφραγίδες. Πιθανόν οι βασιλείς τους κρατούσαν μόνο για τους εαυτούς τους. Το θείο εκφράζεται στις σφραγίδες συμβολικά-μεταφορικά, είτε μέσω του βωμού της φωτιάς (βλ. τη σφραγίδα αρ. 38, Εικ. 41), είτε κυρίως μέσα από την απεικόνιση των ζώων (στις είκοσι επτά από τις σαράντα μία σφραγίδες της συλλογής απεικονίζονται ζώα, βλ. Εικ. 3–30).

Τα μοτίβα των σφραγίδων παρουσιάζουν γενικά μια σταθερή εμφάνιση, αντανακλώντας τις κοινωνικές και θρησκευτικές αντιλήψεις της εποχής. Αυτές απαιτούσαν τη σταθερότητα και την ευημερία του υλικού κόσμου (ανθρώπων, ζώων και φυτών) και την απομάκρυνση του κακού. Απεικονίζονται κυρίως ανδρικά πορτραίτα, ζώα και μυθολογικά πλάσματα. Τα μοτίβα απεικονίζονται συνήθως μόνα τους πάνω στη σφραγιστική επιφάνεια (βλ. τις σφραγίδες με μοναχικά μοτίβα στις Εικ. 1, 3–8, 10–26, 28–35), χωρίς προσπάθεια να δοθούν στοιχεία για την ερμηνεία τους, ούτε από την επιγραφή που μερικές φορές τα συνοδεύει. Σπανιότερα απεικονίζονται περισσότερα του ενός μοτίβα (βλ. τις σφραγίδες αρ. 60, 35, 108, Εικ. 2, 9, 27, με απεικόνιση δύο μοτίβων), σε συνθέσεις με κάποια αφηγηματική διάθεση (Azarpay 2002, 27· για παράδειγμα αφηγηματικής σκηνής σε Σασανιδική σφραγίδα, βλ. την πρώιμη Σασανιδική σφραγίδα αρ. BM 119388 του Βρετανικού Μουσείου). Οι καλλιτέχνες είχαν τη διάθεση να γεμίζουν όλη την προς διακόσμηση επιφάνεια και συχνά γέμιζαν με μικρές τελείες το κυκλικό περιθώριο (βλ. τις σφραγίδες αρ. 99, 45, 107, 47, 33, 103, 75, 50, 73, 101, Εικ. 6, 11, 21, 26, 28, 31, 32, 37–39), ή περιέβαλλαν το κεντρικό θέμα με στεφάνι/γυρίλντα (βλ. τις σφραγίδες αρ. 106, 49, Εικ. 5, 15).

Οι **ανθρώπινες μορφές**, στις περιπτώσεις που απεικονίζονται ολόσωμες, φέρουν τη χαρακτηριστική κόμμωση και ενδυμασία της εποχής (βλ. την ολόσωμη απεικόνιση ενός Πέρση πρίγκιπα ή ευγενούς στη σφραγίδα αρ. 22.139.41 του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, την ολόσωμη απεικόνιση του βασιλιά Bahram IV στη σφραγίδα αρ. BM 119352 του Βρετανικού Μουσείου και την ολόσωμη απεικόνιση χορευτριάς στη σφραγίδα αρ. BM 119611 του Βρετανικού Μουσείου). Οι περισσότερες σφραγίδες έφεραν την προτομή του ιδιοκτήτη τους (Behdani 2013, 18). Τα πορτραίτα, γυναικεία (βλ. τις γυναικείες προτομές στις σφραγίδες αρ. BM 119692 και αρ. BM 119709 του Βρετανικού Μουσείου) αλλά κυρίως ανδρικά, αποδοσμένα μετωπικά ή σε προφίλ, ποικίλλουν. Πορτραίτα με υψηλής ποιότητας σκάλισμα και απόδοση νατουραλιστικών λεπτομερειών συναντάμε στις περιπτώσεις επίσημων σφραγίδων του βασιλιά (για τις σφραγίδες των βασιλέων, βλ. Ritter 2017, 287), ανώτατων αξιωματούχων (βλ. τη σφραγίδα αρ. BM 11994 του αρχαιοποθηκάρη Vehdin-Shapur του Βρετανικού Μουσείου) και ιερέων, οι οποίοι συνήθως ταυτίζονται από τις επιγραφές τους. Αντίθετα, στα κοινά πορτραίτα απλών ιδιωτών η έντονη σχηματοποίηση δεν επιτρέπει την απόδοση φυσιογνωμικών χαρακτηριστικών (βλ. τις σφραγίδες αρ. 43, 60, Εικ. 1, 2).

Τα **ζώα** είναι πραγματικά, οικόσιτα ή άγρια, όπως άλογα (βλ. τις σφραγίδες αρ. 35, 93, Εικ. 9, 10), ταύροι (βλ. τις σφραγίδες αρ. 61, 92, 106, 99, 65, 34, Εικ. 3–8), κριάρια, αντιλόπες (βλ. τις σφραγίδες αρ. 36, 105, Εικ. 24, 25), ελάφια (βλ. τις σφραγίδες αρ. 45, 66, 96, 90, 49, Εικ. 11–15), λιοντάρια (βλ. τις σφραγίδες αρ. 44, 74, 67, 91, 107, 94, 95, Εικ. 17–23), λαγοί (βλ. τη σφραγίδα αρ. 47, Εικ. 26), μαϊμούδες (βλ. τη σφραγίδα αρ. 108, Εικ. 27), αρκούδες και καμήλες, ή φανταστικά, όπως ο γρύπας (βλ. τις σφραγίδες αρ. 33, 46, 100, Εικ. 28–30), το φτερωτό άλογο, το φτερωτό λιοντάρι και ο φτερωτός, ανθρωποκέφαλος ταύρος (Gopatshah: αποτροπαϊκό πλάσμα, γνωστό από τη μνημειακή αρχιτεκτονική των Ασσυρίων [Iamassu], που στόλιζε τις πύλες εισόδου του παλατιού και προστάτευε το παλάτι και τον βασιλιά, βλ. Brunner 1978, 67· Henig κ.ά. 1994, 181· Ritter 2012, 110· 2017, 284· για σφραγίδες με τον Gopatshah, βλ. τις σφραγίδες αρ. F1993.15.18 και αρ. F1993.15.17 του Εθνικού Μουσείου Ασιατικής τέχνης [Smithsonian, Freer Gallery of art] και αρ. BM 120221 και αρ. OA14 του Βρετανικού Μουσείου).

Κατά την Ackerman (1938, 791), πολλά από τα ζώα των σφραγίδων αποτελούσαν μία από τις δέκα ενσάρκώσεις του θεού Verethaghna. Ο θεός ήρθε στη ζωή σαν ταύρος με χρυσά κέρατα, σαν λευκό, ωραίο άλογο με κίτρινα αυτιά, σαν άγριο, όμορφο πρόβατο με στριφτά κέρατα, σαν όμορφο ελάφι με κοφτερά κέρατα, σαν πουλί, το πιο γλυκό όλων. Τα ζώα αποτελούν δόξα της υπόσχεσης για ζωή. Ζώα και φυτά είναι οι καλύτερες δημιουργίες του θεού, που ευλογούνται στις Σασανιδικές διακοσμητικές τέχνες. Μια τεράστια ποικιλία ζώων επιλέχθηκε να εικονογραφηθεί στις σφραγίδες, όχι μόνο για την αισθητική, θρησκευτική και οικονομική τους αξία, αλλά και γιατί προσωποποιούν μια φυσική αξία, όπως το μέγεθος ή η ταχύτητα (Brunner 1978, 11).

Βαθιά ριζωμένη στην αρχαία Ιρανική ψυχή είναι η ιδέα του άριστου, αυτού δηλαδή που είναι καλύτερο απ' όλα. Πα παράδειγμα, ο άριστος άνδρας είναι ο ελικρινής και ευσεβής και το άριστο άλογο είναι το ταχύτερο. Έτσι, το στόλισμα των ζώων με κορδέλες γύρω από το λαιμό τους (βλ. τις σφραγίδες αρ. 45, 66, Εικ. 11–12) περιγράφει ζώα που στέκονται ως τα ευγενέστερα του είδους τους. Σε αντίθεση με τις άλλες μορφές της Σασανιδικής τέχνης (ασημένια αγγεία και βασιλικά ανάγλυφα), στις σφραγίδες τα ζώα απεικονίζονται σπάνια σε πολύπλοκες κυνηγετικές σκηνές. Συνήθως εμφανίζονται στις σφραγίδες μόνα τους (βλ. Εικ. 3–8, 10–26, 28–30) και σπανιότερα σε ζεύγη (βλ. Εικ. 9 και 27), σε απλές, ιερατικές συνθέσεις. Η ιερατική αυστηρότητα που παρατηρείται στην απεικόνιση αυτών των ζώων τονίζεται επιπλέον με τη χρωματική εντύπωση που δημιουργεί ο λίθος (Brunner 1979, 34· Azarpay 2002, 31–3). Έτσι, μέσα από τις απεικονίσεις των ζώων στις σφραγίδες, ο ιδιοκτήτης τους επικαλείται ουσιαστικά το θείο σε καθημερινή βάση και ζητά την προστασία του.

Τα **πουλιά** (Brunner 1978, 104) απεικονίζονται επίσης συχνά στις Σασανιδικές σφραγίδες (βλ. τις σφραγίδες αρ. 103, 75, 52, 77, 111, Εικ. 31–35). Πρόκειται για ιδιαίτερα έξυπνο είδος για τον Ζωροαστρισμό και το πέταγμά τους μελετούσαν ειδικοί οιωνοσκόποι. Όπως όλα τα δημιουργήματα του Ωρομάσδη, τα πουλιά είχαν την ιδιότητα να αντιστέκονται στα ακάθαρτα ζώδια, που ήταν δημιουργίες του Ahriman. Υπήρχαν εκατόν δέκα είδη πουλιών, ταξινομημένα σε οκτώ γένη. Το πιο σημαντικό πουλί ήταν το πουλί varayna (γεράκι), η έβδομη μεταμόρφωση του θεού Wahram, που είχε μαγικές δυνάμεις και έτσι τα κόκαλα και τα φτερά του χρησιμοποιούνταν ως φυλαχτά.

Δε λείπουν φυσικά και **θέματα που σχετίζονται με τη Ζωροαστρική θρησκεία και λατρεία**, όπως ο Gayomard, ή ο βωμός της αιώνιας φωτιάς. Ο **Gayomard** (Brunner 1978, 68–71· Azarpay 2002, 27), που απεικονίζεται στη σφραγίδα αρ. 37 (Εικ. 40), ήταν ημιανθρώπινη φιγούρα, ιδιαίτερα δημοφιλής στη λαϊκή Ιρανική λογοτεχνία. Εικονίζεται με γυμνό, μαλλιαρό σώμα, συνήθως με μετωπική απεικόνιση σώματος και μετωπική ή σε προφίλ απόδοση κεφαλής. Παριστάνεται με εκτεταμένα τα πόδια, τα οποία αποδίδονται σχηματοποιημένα και με διαγράμμιση. Έχει εκτεταμένα οριζοντίως τα χέρια, με τα οποία κρατά δύο όρθιες ράβδους, σαν να τις φυτεύει στο έδαφος. Μερικές φορές ένας σκύλος εικονίζεται στα πόδια του και τότε ταυτίζεται με τον αστερισμό του Ωρίωνα/canis major (Bivar 1969, 26· βλ. την σφραγίδα αρ. BM 119988 του Βρετανικού Μουσείου). Άλλοτε η μορφή παριστάνεται διπλή, σαν καθρέφτισμα (βλ. την σφραγίδα αρ. BM 123558 του Βρετανικού Μουσείου). Ο Gayomard είναι ο αρχέγονος άνδρας, ίσως ένας δαίμονας, που βρίσκεται σε στάση μικροκοσμικής ολοκλήρωσης, με τα άκρα του τεντωμένα, για να γίνεται σφαιρικός. Σύμφωνα με την παράδοση της Avesta, του ιερού βιβλίου των Ζωροαστρών (για την ιστορία, τα περιεχόμενα και τις μεταφράσεις του βιβλίου της Avesta, βλ. Kellens 1987· Cantera 2015), το ανθρώπινο σώμα είναι ένας μικρόκοσμος. Ο Gayomard δημιουργήθηκε από τον Ωρομάσδη ώστε να λάμπει στον ουρανό. Ήταν σαράντα πόδια ψηλός και το πλάτος του ταυτιζόταν με το ύψος του. Είναι το πρώτο πρόσωπο που θα αναστηθεί από τους νεκρούς, όταν ο κόσμος ξαναγεννηθεί και με αυτό τον εσχατολογικό του ρόλο παριστάνεται στις σφραγίδες. Οι σφραγίδες που απεικόνιζαν τον Gayomard, ακόμα και οι καλύτερες ποιοτικά, έχουν σκαλιστεί κάπως επιπόλαια, σε σχέδιο με έντονη σχηματοποίηση, σαν να ήταν αυτός ο κανόνας. Οι περισσότερες μάλιστα έχουν σκοπίμως φθαρμένη και συχνά κυρτή επιφάνεια, ενώ καμία τέτοια σφραγίδα δεν βρέθηκε ως αποτύπωμα σε bullae (Azarpay 2002, 20) και καμία δεν φέρει επιγραφή. Πιθανόν πρόκειται για μαγικοθρησκευτικό σύμβολο, που δεν προορίζονταν για σφράγιση, αλλά για φυλαχτό (Kamioka 1976, 198· Azarpay 2002, 20, 27).

Η σφραγίδα αρ. 38 (Εικ. 41) απεικονίζει το πολύ δημοφιλές θέμα του **βωμού της αιώνιας φωτιάς**. Στο Ζωροαστρισμό, η φωτιά θεωρείται ζωοποιός και σύμβολο της αλήθειας. Είναι κοινωνός τελετουργικής αγνότητας και οι σχετικές τελετές καθαγιασμού είναι η βάση της λατρείας. Οι Ζωροάστρες συχνά προσεύχονται παρουσία κάποιας μορφής φωτιάς (τελετουργία yasna [Brunner 1978, 119–20]), η οποία θεωρείται το μέσο για πνευματική ενόραση και σοφία, με στόχο να εξαγνίσουν την ψυχή τους. Σύμφωνα με λίθινα θραύσματα βωμών που βρέθηκαν στις Πασαργάδες, οι βωμοί της φωτιάς θα είχαν ύψος περίπου εκατόν δώδεκα εκατοστά και αποτελούνταν από μια ορθογώνια κολώνα και τρίβαθμη βάση. Στην άνω επιφάνεια τοποθετούνταν ένα άδειο δοχείο, για να κρατά τη στάχτη που θα ξαναχρησιμοποιούνταν κάθε φορά που άναβαν τα ξύλα της φωτιάς (Middleton 1998, 97). Στην πρώιμη Σασανιδική περίοδο οι βασιλείς ίδρυναν πολλούς ναούς της φωτιάς. Κατά τον Daryaee (2009, 71–2, 147), ο βασιλιάς Sharur I (241–272 μ.Χ.) ίδρυσε πέντε τέτοιους ναούς: έναν στο δικό του όνομα, έναν στο όνομα της κόρης του και τρεις στα ονόματα των τριών γιων του. Στους οπισθότυπους των νέων τύπων νομισμάτων, που συνέβαλαν στην δημιουργία της νέας πολιτικής, θρησκευτικής και ιδεολογικής ταυτότητας των Σασανιδών, εμφανίζεται συχνά ένας τέτοιος βωμός. Άναβε στην αρχή της βασιλείας κάθε βασιλιά και συχνά πλαισιώνονταν από τη διπλή, ολόσωμη μορφή του βασιλιά, στον ρόλο του προστάτη της ιερής φωτιάς (βλ. Chegini και Nikitin 1996, 49–53, πιν. I–IV· Alram 2008, 21–9, εικ. 10–3, 17–20, 29–30· βλ. επίσης τον οπισθότυπο του χρυσού νομίσματος αρ. 1835, BUR31 του βασιλιά Sharur II [309–379 μ.Χ.] και του νομίσματος αρ. 1894, 0506.1291 του βασιλιά Sharur I, του Βρετανικού Μουσείου). Στους Ζωροαστρικούς χώρους λατρείας, η ιερή φωτιά παρέμενε αναμμένη συνεχώς σε μια τεφροδόχο, στο εσωτερικό ιερό, όπου μόνο οι αγνοί ιερείς μπορούσαν να εισέρχονται. Κατά την Rose (2011, 81), τρεις μεγάλες φωτιές σε λόφους (Adur Farrobay, Adur Gushnasp-θέση Takht-e Suleiman, όπου βρέθηκε η σφραγίδα του ιερέα του οίκου της φωτιάς και Adur Burzen-Mihr) θεωρούνταν ήδη ως αρχαίες και η προέλευσή τους συνδέονταν με τις αρχές του κόσμου. Ο πιστός Ζωροάστρης έπρεπε τρεις φορές την ημέρα, κάθε μέρα, να προσεύχεται στο ναό της φωτιάς και να λατρεύει τη φωτιά (Daryaee 2009, 92). Το φως, με τη μορφή της ιερής φωτιάς, είναι το σύμβολο του Ωρομάσδη, Υποδηλώνει την παρουσία του θεού στη δημιουργία, και οι σφραγίδες που απεικόνιζαν το βωμό της φωτιάς απευθύνονταν σε αυτόν τον ανώτατο θεό (Ackerman 1938, 788).

Σε πολλές Σασανιδικές σφραγίδες απεικονίζονται απλά **σύμβολα-μονογράμματα** (βλ. τις σφραγίδες αρ. 102, 50, 73, 101, Εικ. 36–39). Πρόκειται για προσωπικά ή φυλετικά εμβλήματα/nisan (Bivar 1969, 27–8·

Brunner 1978, 123–4· Gyselen 1997, εισαγωγή xxxiii· 2017, 89–91). Παρουσιάζουν μια βασική δομή, έχοντας συνήθως ως ανώτερο στοιχείο ένα καμπύλο μοτίβο που θυμίζει φεγγάρι. Τα στοιχεία που συνθέτουν τα σύμβολα προήλθαν προφανώς από γράμματα της αλφαβήτου. Τοποθετούνται γενικά σε συμμετρική θέση, είναι πολύ στυλιζαρισμένα και στερεοτυπικά και είναι δύσκολο να μεταφραστούν ως γράμματα. Ερμηνεύτηκαν ως σύμβολα ιερών, ονομάτων και τίτλων ιερέων και ως θρησκευτικές φόρμουλες. Αρχικά ίσως συμβόλιζαν διαφορετικά είδη βοοειδών ανάμεσα στους νομάδες Ιρανούς, που στη συνέχεια κατέληξαν να χρησιμοποιούνται ως σημάδια ιδιοκτησίας σε διάφορα περιουσιακά στοιχεία, ή ως εμβλήματα πανοπλίας (Bivar 1969, 28· Kamioka 1976, 207). Πρώτοι τα χρησιμοποίησαν οι Πάρθοι και αργότερα οι Σασανίδες σε πιο απλοποιημένη μορφή, ως συνδυασμούς διακοσμητικών μοτίβων και γραμμάτων. Τα βρίσκουμε επίσης ως διακοσμητικό μοτίβο στα στέμματα των βασιλέων (βλ. Gyselen 2017, 89, εικ. 5–6), αλλά είναι τόσο ευρέως διαδεδομένα και σε τέτοια ποικιλία, που δεν θα πρέπει να ταυτίζονται με βασιλικό σύμβολο. Τα περισσότερα δεν έχουν ερμηνευτεί. Οι σφραγίδες που τα κουβαλούσαν χρησιμοποιούνταν από πολλούς ανθρώπους μιας συγκεκριμένης φυλής ή κοινωνικής θέσης. Συγχρόνως οι έμποροι και οι υπάλληλοι των μεσαιών τάξεων χρησιμοποιούσαν ζώα και άλλα μοτίβα, ως προσωπικά τους εμβλήματα.

Τέλος, συχνά μοτίβα που απαντούν στις Σασανιδικές σφραγίδες ως παραπληρωματικά κοσμήματα, είναι **ο ήλιος και το φεγγάρι** (βλ. Brunner 1978, 128–29 και τις σφραγίδες αρ. 35, 96, 44, 74, 94, 95, 102, Εικ. 9, 13, 17, 18, 22, 23, 36). Δεν λείπουν όμως και παραδείγματα που τα δύο αυτά σύμβολα έχουν χρησιμοποιηθεί ως κύρια διακόσμηση. Η συχνότητά τους στη Σασανιδική τέχνη δείχνει τη σπουδαιότητα που είχαν για τον Ιρανικό πολιτισμό. Ο συνδυασμός τους πιθανόν συμβόλιζε την ακτινοβολία της βασιλικής δόξας (*farr-ah*) τη μέρα και τη νύχτα (Soudavar 2003, 61). Μόνα τους ή μαζί εμφανίζονται συχνά ήδη στα νομίσματα της δυναστείας των Πάρθων. Από τη βασιλεία του Σασανίδη Kavad I (499–531 μ.Χ.) αρχίζουν να εμφανίζονται μαζί στον εμπροσθότυπο των νομισμάτων, συνήθως κοσμώντας το βασιλικό στέμμα (βλ. τα νομίσματα αρ. O1956,0409.12 και αρ. IOC.453 του Βρετανικού Μουσείου). Ωστόσο, κατά τον Debevoise (1934), η μεγάλη συχνότητα και η ποικιλία των δύο μοτίβων στις Σασανιδικές σφραγίδες καθιστά απίθανο να αποτελούσαν μόνο βασιλικό σύμβολο.

Το φεγγάρι, που παριστάνεται στις σφραγίδες επιγραμματικά ως εγχάρακτη καμπύλη, σχετίζεται με πολλούς θεούς της Ιρανικής θρησκείας. Βοηθούσε στο να διατηρηθεί η υγρασία, αλλά και η ευημερία των φυτών και των ζώων στον κόσμο. Ο ήλιος, που συνήθως παριστάνεται στις σφραγίδες ως εξάκτινο αστέρι (Agostini και Shaked 2013, 101, 104 υποσ. 19), διατήρησε την αρχαία του σπουδαιότητα, καθώς έφερνε το φως, τη ζέση και την ανάπτυξη. Θεωρήθηκε αρχηγός-βοηθός του Ωρομάσδη: μοίραζε τα αγαθά για την ευημερία του κόσμου και κρατούσε σε έλεγχο τα δαιμονικά πλάσματα. Από αρχαίες πηγές μαθαίνουμε ότι οι Πέρσες βασιλιάδες λάτρευαν τον ήλιο και το φεγγάρι. Ο Ρωμαίος συγγραφέας Ammianus Marcellinus (XXIII, 6.5) αναφέρει πως ο βασιλιάς των Σασανιδών ισχυριζόταν ότι είναι «αδελφός του Ήλιου και της Σελήνης» (Chegini και Nikitin 1996, 45· Daryae 2009, 82–3). Κατά την Ackerman (1938, 787), ωστόσο, τα δύο σύμβολα αποτελούσαν επικλήσεις σε αστρολογική βοήθεια, αντιπροσώπευαν δηλαδή ζώδια.

Η αστρολογία έπαιζε κυρίαρχο ρόλο στη Σασανιδική κοινωνία. Ο βασιλιάς συμβουλευόταν συχνά τους αστρολόγους για να προβλέψει το μέλλον και να σχεδιάσει τις μελλοντικές του ενέργειες (Daryae 2009, 120). Τέλος, κατά τον Bivar (1969, 26–7), δεν είναι απίθανο οι σφραγιδολύφοι να πρόσθεταν ως παραπληρωματικά μοτίβα το αστέρι ή το φεγγάρι στα επαναλαμβανόμενα, κοινά θέματα των σφραγίδων που κατασκεύαζαν, για να διαφοροποιήσουν τις σφραγίδες που προορίζονταν για διαφορετικούς πελάτες.

B. Ο ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΦΡΑΓΙΔΩΝ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

Ο παρακάτω περιγραφικός κατάλογος των σαράντα μία (41) Σασανιδικών σφραγίδων της ιδιωτικής συλλογής, που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, έχει διαρθρωθεί με βάση το απεικονιζόμενο θέμα:

ανθρώπινες μορφές, ζώα και πουλιά ανά είδος, σύμβολα/μονογράμματα (nisan) και μορφές/σύμβολα που σχετίζονται με τον Ζωροαστρισμό. Επειδή το θέμα των ζώων κυριαρχεί, δίνονται κατά την παρουσίαση των σφραγίδων και κάποια συμπληρωματικά στοιχεία για το κάθε είδος ζώου χωριστά.

1. Ανθρώπινες μορφές

α. Σφραγίδα αρ. 43, Εικ. 1.

Υλικό: λίθος (ερυθρός κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,012 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,012 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραη. Εικονίζεται προτομή ανδρός, σε προφίλ προς τα δεξιά. Η κόμη της κεφαλής αποδίδεται με κοντές, παράλληλες γραμμές. Οριοθετείται από διαγώνια, διαδηματική ταινία και η γενειάδα αποδίδεται με μία λοξή γραμμή. Διακρίνονται οι λοξές πτυχώσεις του χιτώνα στη βάση του μακριού λαιμού. Σκάλισμα με ελάχιστο περίγραμμα, κυρίως στο λαιμό, και απόδοση του προσώπου και του ενδύματος με λοξές, παράλληλες εγχαράξεις του τροχού. Σχηματοποιημένη απόδοση.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 56.32(D.257), 35(D.260)· 1923, πιν. 111, αρ. 33(A.1442), αρ. .36(A.1445), αρ. .39(A.1448), αρ. 42(A.1451)· Bivar 1969, πιν. 4, αρ. AG.1· Brunner 1978, 58, αρ. 148, αρ. 194· Henig κ.ά. 1994, 184, αρ. 404, 428, αρ. 884· Gyselen 1997, 40, αρ. RMO20.27–42, πιν. XIII, 40–41, αρ. RMO20.43–57, πιν. XIV, 42–43, αρ. RMO20.78–84· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 20.F.02· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM140640, αρ. BM115682, αρ. BM140617, αρ. BM140643· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 99.22.58, αρ. 93.17.132, αρ. 1986.311.12· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. nF1993.18.35· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0909.

β. Σφραγίδα αρ. 60, Εικ. 2.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορνάλινης).

Διαστάσεις: διάμετρος 0,016 μ., πάχος 0,005 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (*cabochon*), ελλειψοειδούς/οβάλ σχήματος, ελλiptής σε μικρό τμήμα της περιφέρειας. Εικονίζονται σε προφίλ δύο όρθιες μορφές, απροσδιόριστου φύλου, που μοιάζουν να συνομιλούν-χειρονομούν μεταξύ τους. Φορούν όμοια διαδηματική ταινία στην κεφαλή και είναι ενδεδυμένες με όμοιες μακριές φούστες. Η αριστερή (στο ανάπτυγμα) μορφή ωστόσο μοιάζει να φορά επιπλέον έναν μακρύ μανδύα/κάπα, πάνω από τη φούστα. Η μορφή αυτή φέρει τα δύο χέρια προς τα πάνω, σε στάση που δηλώνει ευλάβεια και η άλλη μορφή απέναντί της φέρει τα χέρια λυγισμένα στους αγκώνες. Απλοποιημένη η απόδοση των δύο μορφών, με σχέδιο που βασίζεται σε λιγιστό περίγραμμα για την απόδοση του στήθους και της κεφαλής και σε πυκνές εγχαραξεις του τροχού για την απόδοση των ενδυμάτων.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Bivar 1969, πιν. 8, αρ. CG.7· Brunner 1978, 63, αρ. 154, 64, αρ. 100· Henig κ.ά. 1994, 186, αρ. 408· Gyselen 1997, 34, αρ. RMO10.B.8, πιν. VIII (για την αριστερή μορφή, με όμοια στάση χεριών), 37, αρ. RMO11.4, πιν. XII (για τον συνδυασμό δύο ανδρικών πιθανότατα μορφών, που στέκονται αντικριστά)· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119363, αρ. BM119377, αρ. BM119613, αρ. BM119598, αρ. BM119615· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. X.305.3, αρ. 26.31.368· αν πρόκειται για δύο άνδρες, ίσως πρόκειται για ιερείς (*Magi*), που παίρνουν μέρος σε θρησκευτική τελετή (βλ. τις σφραγίδες της συλλογής του Βρετανικού Μουσείου αρ. 119392 και αρ. 132513)· επειδή ωστόσο υπάρχει μικρή διαφορά στο κάτω τμήμα της ενδυμασίας των δύο μορφών, ίσως πρόκειται για άνδρα και γυναίκα, και τέτοιες παραστάσεις συνήθως υπονοούν τη Ζωροαστρική τελετή του γάμου (βλ. Brunner 1978, 63, αρ. 154, 64, αρ. 100· Gyselen 1997, 37, αρ. RMO11.2, πιν. XII).

2. Ζώα - πουλιά, ανά είδος

2.1. Ταύρος

Στη Ζωροαστρική Περσία, ο ταύρος και τα υπόλοιπα βοοειδή κατέχουν κεντρική θέση στη διδασκαλία και στο περιεχόμενο της *Avesta*. Κατά τον Σαρηγιαννίδη (2009, 129), ράβδοι με επίστεψη κεφαλής ταύρου χρησιμοποιούνταν από ιερείς του Ζωροαστρισμού σε τελετές μύησης στη θρησκεία νεαρών ανθρώπων ηλικίας δεκαπέντε ετών, οι οποίοι από τη στιγμή εκείνη γίνονταν αυθεντικοί Ζωροάστρες. Ο Ζαρατούστρα, αντιλαμβανόμενος την αξία των βοοειδών, εντάσσει στη διδασκαλία του τη σημασία του σεβασμού προς το ζώο, το οποίο συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της αγροτικής καλλιέργειας, με το όργωμα και την παραγωγή λιπάσματος. Στόχος είναι η αυξημένη σοδειά και η συνεχής ενασχόληση με την αγροτική καλλιέργεια, και τα βοοειδή είναι οι βασικοί συντελεστές για να επιτευχθεί. Έτσι, ο Ζαρατούστρα καταλήγει στην απαγόρευση της κατανάλωσης του κρέατος των βοοειδών και προωθεί τη χορτοφαγία, επιδιώκοντας γενικότερα να εμψυχήσει στους ανθρώπους τον σεβασμό για το ζωικό βασίλειο.

Σύμφωνα με την Ιρανική κοσμογονία (*Greater Budahishn*), ο αρχέγονος ταύρος σκοτώθηκε κατά την επίθεση του *Ahriman* και των δαιμόνων του. Με το αίμα του γονιμοποίησε τη γη και έδωσε ζωή σε πενήντα πέντε είδη σιτηρών και δώδεκα είδη φαρμακευτικών βοτάνων (Brunner 1978, 78· Agostini και Shaked 2013, 101). Ο ταύρος συνδέεται στενά και με το φεγγάρι (*Mah*). Μετά το θάνατο του αρχέγονου ταύρου, η ψυχή του έφθασε το φεγγάρι και έγινε η θεότητα *Gosurwan*, θεότητα όλων των τετράποδων πλασμάτων. Ο αρχέγονος ταύρος θα επιστρέψει και η θυσία του από τον τελικό λυτρωτή *Sosans* θα ολοκληρώσει τελετουργικά την αναγέννηση του υλικού κόσμου (Brunner 1978, 78· 1979, 35· Agostini και Shaked 2013, 101). Η θεοποίηση του ταύρου και ο πολύτιμος συμβολικός του ρόλος ήταν χαρακτηριστικά εμφανή ήδη στην αρχιτεκτονική της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας. Τα ανάκτορα της Περσέπολης διακοσμήθηκαν με τη λαξευμένη μορφή του ταύρου σε τοίχους και κιονόκρανα. Στη Σασανιδική τέχνη απεικονίζεται ο Ασιατικός τύπος του ταύρου (*zebu bull*, *bos indicus*), με την ήβη στη ράχη (Brunner 1979, 35). Στα ασημένια αγγεία απαντά κυρίως ως θήραμα σε σκηνές βασιλικού κυνηγιού, είτε σπανιότερα σε τελετές ενθρόνισης, να σέρνει το θρόνο-κοσμικό άρμα του βασιλιά (Harper και Meyers 1981, 227, πιν. 26, 236, πιν. 35· Baulo 2002, 142–48).

α. Σφραγίδα αρ. 61, Εικ. 3.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: διάμετρος 0,015 μ., πάχος 0,004 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (cabochon), ελλειψοειδούς/οβάλ σχήματος. Στην επιφάνεια σφράγισης εικονίζεται ο τύπος του ταύρου με την ήβη στη ράχη (zebu bull), σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται να τρέχει, με όρθια την ουρά. Συμβατική η απόδοση του ζώου, με ρηχή λάξευση περιγράμματος, τονισμένη κεφαλή, λιγιστές, τραχιές εγχαράξεις του τροχού για τις λεπτομέρειες στο σώμα και απλοποιημένη απόδοση των ποδιών.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 62–3(D215–16)· 1923, πιν. 110, αρ. 7(A1357)· Debevoise 1934, πιν. 2, αρ. 5· Bivar 1969, πιν. 16, αρ. EN.17–8, αρ. EO.2· Gyselen 1997, 51, αρ. RMO30.h.21, αρ. RMO30.h.24–5, αρ. RMO30.h.30, πιν. XVIII· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119877, αρ. BM132892, αρ. BM119800· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 93.17.36.

β. Σφραγίδα αρ. 92, Εικ. 4.

Υλικό: λίθος (ερυθρός κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,02 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,018 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής, διακοσμημένη στο άνω τμήμα με εγχάρακτα, αψιδωτά μοτίβα (decorated ellipsoid), ακέραρη. Στην επιφάνεια σφράγισης εικονίζεται ο τύπος του ταύρου με την ήβη στη ράχη (zebu bull), σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται να τρέχει, με όρθια την ουρά. Συμβατική-τυποποιημένη η απόδοση του ζώου, με ευδιάκριτα, στρογγυλεμένα περιγράμματα και λεπτές εγχαράξεις του τροχού για την απόδοση των πτυχώσεων της κοιλιάς και του λαιμού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 62–3(D215–16)· 1923, πιν. 110, αρ. 7(A1357)· Debevoise 1934, πιν. 2, αρ. 5· Bivar 1969, πιν. 16, αρ. EN.17–8, αρ. EO.2· Henig κ.ά. 1994, 193, αρ. 425, 194, αρ. 429, 442, αρ. 935· Gyselen 1997, 51, αρ. RMO30.h.21, αρ. RMO30.h.24–5, αρ. RMO30.h.30, πιν. XVIII· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.K.06, αρ. 30.K.22· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119877, αρ. BM132892, αρ. BM119800· για την εγχάρακτη διακόσμηση

του κρίκου της σφραγίδας, βλ. Bivar 1969, 143, shapes II, BC.3· Gyselen 1997, 94, type A1· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3613.

γ. Σφραγίδα αρ. 106, Εικ. 5.

Υλικό: λίθος (ερυθροπορτοκαλής καρναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,009 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,009 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραρη. Εικονίζεται ο τύπος του ταύρου με την ήβη στη ράχη (zebu bull), σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται να τρέχει, με μαζεμένα τα πόδια και όρθια την ουρά. Το ζώο περιβάλλεται από δακτύλιο (γυρλάντα ή στεφάνι). Η τεχνοτροπία εντελώς απλοποιημένη: ελάχιστο περίγραμμα και απόδοση του ζώου με ομάδες διασταυρούμενων εγχαράξεων του τροχού (scratch style).

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Bivar 1969, πιν. 15, αρ. EN.7–10, πιν. 16, αρ. EN.24· Henig κ.ά. 1994, 443–44, αρ. 937–38· Gyselen 1997, 51, αρ. RMO30.h.27–9, πιν. XVIII· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.K.11· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Arthur M.Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4630· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119894, αρ. BM119871· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0936, αρ. IR.0905, αρ. IR.0925.

δ. Σφραγίδα αρ. 99, Εικ. 6.

Υλικό: λίθος (αιματίτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,012 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,012 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), με μεγάλη φθορά της σφραγιστικής επιφάνειας. Λόγω της φθοράς και του απλοποιημένου-αφαιρετικού σχεδίου, δεν είναι απόλυτα ευκρινές εάν παριστάνεται γρύπας ή ταύρος. Είναι πιθανότερο να πρόκειται για ταύρο-zebu (διακρίνεται μόνο το ένα κέρατο) σε προφίλ προς τα δεξιά, με ήβη εντελώς σχηματικά αποδοσμένη, ως φτερό. Το ζώο εικονίζεται αναπαυόμενο, με μαζεμένα τα πόδια

και διπλωμένη την ουρά. Ρηχά σκαλισμένα, θολά περιγράμματα και λιγοστές εγχαραξείς του τροχού για τις επιμέρους λεπτομέρειες στο σώμα.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Brunner 1978, 80, αρ. 91· Henig κ.ά. 1994, 444, αρ. 939–41· Middleton 1998, 91, αρ. 73· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.Κ.10· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120230, αρ. BM140641, αρ. BM130987, αρ. BM130822· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of Art, αρ. F1993.15.20.

ε. Σφραγίδα αρ. 65, Εικ. 7.

Υλικό: λίθος (αιματίτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,008 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,011 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραιη, ενεπίγραφη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται ο τύπος του ταύρου με την ήβη στη ράχη (zebu bull), σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται όρθιο, με την ουρά ανάμεσα στα πόδια, να στέκεται ή να βαδίζει. Ρηχά σκαλισμένα περιγράμματα, σφαιροειδής απόδοση της ήβης και πρόχειρη εκτέλεση των εγχαραξέων για την απόδοση των επιμέρους λεπτομερειών.

Διακρίνονται δύο σύμβολα γραφής Pahlavi, σε μορφή ημισελήνου (c), πάνω από τη ράχη του ζώου. Κατά τον D. Agostini (προσ. επικ.), πρόκειται για δύο γράμματα αμφίβολης ανάγνωσης και μετάφρασης, που μπορεί να αποτελούν αρχικά ενός ονόματος ή το ακρωνύμιο μιας τυποποιημένης φράσης (formula). Κατά τον Brunner (1978, 147–49), μεμονωμένα γράμματα πάνω στις Σασανιδικές σφραγίδες ερμηνεύονται ως σύμβολα συντομογραφίας κάποιας φόρμουλας ή ως ψευδοεπιγραφές.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. III, αρ. 1260, αρ. 1252, αρ. 1258· Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 57–61 (D210–14)· 1923, πιν. 110, αρ. 16–9 (A.1366–370)· Bivar 1969, πιν. 15, αρ. EM.2–6, αρ. EM.7–8· Brunner 1978, 77–9, αρ. 205, αρ. 147, αρ. 207· 1979, 33, εικ. 1· Gyselen 1997, 52, αρ. 30.h.33, πιν. XVIII, αρ. 30.h.40, πιν. XIX· Μουσεία τέχνης Harvard, αρ. 1952.71.54· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119895, αρ. BM119898, αρ. BM119901, αρ. BM130954, αρ. BM119903· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 99.22.74, αρ. 1985.357.42· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.1007, αρ. IR.0965.

στ. Σφραγίδα αρ. 34, Εικ. 8.

Υλικό: λίθος (στρωματοποιημένος χαλκηδόνιος: λευκός με κίτρινες ζώνες).

Διαστάσεις: ύψος 0,019 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,02 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), με αρκετές φθορές-αποκρούσεις στη σφραγιστική επιφάνεια. Λόγω της φθοράς της σφραγίδας, ειδικά στη ράχη του ζώου και στο κεφάλι, είναι δύσκολο να ταυτοποιηθεί το ζώο, είναι ωστόσο πιθανότερο να απεικονίζεται ταύρος. Το ζώο εικονίζεται όρθιο, σε προφίλ προς τα δεξιά, να στέκεται ή να βαδίζει. Διακρίνεται η μακριά ουρά του ζώου ανάμεσα στα πίσω πόδια. Βαθιά σκαλισμένα, ωραία περιγράμματα και φυσιοκρατική η απόδοση του ζώου, ειδικά στην απόδοση των διχαλωτών οπλών, αλλά και στις πτυχώσεις της κοιλιάς και του λαιμού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1922, πιν. 110, αρ. 19(A1370), αρ. 22(A.1373)· Bivar 1969, πιν. 15, αρ. EM.2· Gyselen 1997, 52, αρ. 30.h.33, πιν. XVIII· 2007, 107–9, αρ. 30.D.1–2· Agostini και Shaked 2013, 107, πιν. 2· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119899, αρ. BM119666, αρ. BM120227· Μουσείο καλών τεχνών Βοστώνης, αρ. 65.1644· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0896, αρ. IR.3610, αρ. IR.1007.

2.ii. Άλογο (Brunner 1978, 80–1)

Η παρουσία του αλόγου στην Ιρανική παράδοση ήταν, όπως και του ταύρου, ιδιαίτερα υποβλητική. Το ζώο απαντά συχνά στην επική παράδοση και σώζονται διάφορα ονόματα τέτοιων ηρωικών αλόγων (Rakhs, Sabdiz, Sabrang, Bihzad, Gulgun). Στην Avesta θεοί οδηγούν άρμα με φτερωτά άλογα και με αυτή τη μορφή, δηλαδή φτερωτό, εικονίζεται συχνά στις Σασανιδικές σφραγίδες. Το άλογο συνδέεται με τη θεότητα του ήλιου Xwar (Brunner 1979, 35). Επίσης, είναι μία από τις τρεις μορφές που παίρνει κατά την ενανθρώπιση του ο θεός της γόνιμης βροχής Tistar, αλλά και ο θεός της νίκης Wahram. Κατά τον Jakubiak (2011, 108), ο θεός της γόνιμης βροχής παίρνοντας την μορφή λευκού αλόγου, εμπλέκεται κάθε χρόνο, στην ακτή της θάλασσας Vaurokasa, σε έναν κοσμικό αγώνα ενάντια στον δαίμονα της ξηρασίας Araosha, που έχει πάρει τη μορφή ενός τρομακτικού, άσχημου, μαύρου αλόγου. Η προτομή του αλόγου στόλιζε τα βασιλικά στέμματα και χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή ρυτών που προορίζονταν για τους ευγενείς. Στα Σασανιδικά ασημένια αγγεία με σκηνές βασιλικού κυνηγιού, το βασιλικό άλογο εικονίζεται πάντοτε στολισμένο, συνήθως σε στάση καλπασμού (Harper και Meyers 1981, έγχρωμος πιν. x, xii, xiii, 209, πιν. 8, 210, πιν. 9, 211, πιν. 10, 212, πιν. 11, 215, πιν. 14, 216, πιν. 15, 218, πιν. 17, 219, πιν. 18, 223, πιν. 22, 231, πιν. 30, 233, πιν. 32, 238, πιν. 3), ενώ υπάρχουν και παραδείγματα όπου το άλογο απεικονίζεται μόνο του, σε στάση βάδισης (Gunter και Jett 1992, 39, 139, πιν. 20). Η συμβατική στάση του ζώου, όταν απεικονίζεται στις Σασανιδικές σφραγίδες, είναι να βαδίζει.

α. Σφραγίδα αρ. 35, Εικ. 9.

Υλικό: λίθος (κιτρινοκαφέ αχάτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,016 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,02 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραρη, ενεπίγραφη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται άλογο (φοράδα), σε προφίλ προς τα δεξιά, που στέκεται όρθιο, με το κεφάλι προς τα κάτω. Κάτω από την κοιλιά του ζώου, μικρό πουλάρι σε προφίλ προς τα αριστερά, θηλάζει τη μητέρα του. Στο βάθος, εξακτινο αστέρι/ήλιος. Επιγραφή

αποτελούμενη από δύο ομάδες συμβόλων-γραμμάτων, διακρίνεται στο κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας, εκατέρωθεν της κεφαλής του ζώου. Τολμηρή η τεχνοτροπία στην απόδοση του ζώου, με τα βαθιά σκαλισμένα περιγράμματα, το μεγάλο μάτι και τις φροντισμένες λεπτομέρειες στην απόδοση της χαίτης και των χαλιναριών. Συνοπτική η απόδοση του μικρότερου ζώου, μόνο με περίγραμμα και χωρίς λεπτομέρειες.

Επιγραφή: š't /Šād/

Μετάφραση: Σαντ (Κύριο όνομα).

Κατά τον D. Agostini (προσ. επικ.), τα τρία γράμματα του ονόματος της επιγραφής χωρίζονται εδώ σε δύο ομάδες, με το πρώτο γράμμα να ξεκινά πάνω από το εξάκτινο αστέρι (h. 12) και τα άλλα δύο γράμματα να βρίσκονται τοποθετημένα μαζί, μπροστά από το στήθος του ζώου (h. 4–3).

Ύστερη Σασανιδική περίοδος (Late Sasanian), 5ος–7ος αι. μ.Χ. Η χρονολόγηση δόθηκε από τον D. Agostini (προσ. επικ.) με βάση την τυπολογία των γραμμάτων της επιγραφής.

Βιβλιογραφία: Bivar 1969, πιν. 12, αρ. EC.6· Henig κ.ά. 1994, 191–92, αρ. 422· Gyselen 2007, 99, εικ. 14.3· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119556· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0890· για παραδείγματα ζώων σε Σασανιδικές σφραγίδες που θηλάζουν τα μικρά τους, βλ. Henig κ.ά. 1994, 192, αρ. 423 (καμήλα), 440, αρ. 926 (λιοντάρι), 444–45, αρ. 942 (ταύρος), Gyselen 2007, 115, εικ. 33.4 (καμήλα), Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.10 (λιοντάρι), Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM134920 (ταύρος) και αρ. BM116672 (λύκος), Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0981, Μουσείο Καλών Τεχνών Βοστώνης, αρ. 65.1635 (λαγός)· το θέμα, που πιθανόν υπαινίσσεται τη γονιμότητα, απαντά ήδη στην Αχαιμενιδική σφραγιδολογία (βλ. τη σφραγίδα αρ. BM 89574 του Βρετανικού Μουσείου).

β. Σφραγίδα αρ. 93, Εικ. 10.

Υλικό: λίθος (αιματίτης).

Διαστάσεις: ύψος: 0,015 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας: 0,015 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται άλογο, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται να περπατά, με το κεφάλι προς τα κάτω, έχοντας ανασηκώσει το ένα μπροστινό του πόδι. Βαθιά σκαλισμένα, στρογγυλεμένα περιγράμματα στην απόδοση του σώματος και παχιές, πυκνές, χωρίς επιμέλεια εγχαράξεις για τις λεπτομέρειες της χαίτης, της ράχης και του στήθους.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. III, αρ. 1320· Delaporte 1923, πιν. 109, αρ. 54–5(A.1343–344)· Bivar 1969, πιν. 12, αρ. EC.2–4, αρ. EC.7–8· Kamioka 1976, 200, 212, εικ. 15· Henig κ.ά. 1994, 441, αρ. 927–29· Gyselen 1997, 9, αρ. KPK30.e.1–2, πιν. III· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119572, αρ. BM28816, αρ. BM119557, αρ. BM119581· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 1986.311.27· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0953· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.12, αρ. F1993.18.30 (κυρίως ως προς τη στυλιστική απόδοση και τη στάση των ποδιών του ζώου, το οποίο όμως στις δύο σφραγίδες του Smithsonian είναι φτερωτό).

2.iii. Ελάφι (βλ. Brunner 1978, 87)

Το μοτίβο εμφανίζεται από την προϊστορική περίοδο στο Ιράν (κεραμική Sialk) και θα συνεχίσει μέχρι τους Ισλαμικούς χρόνους. Κατά την Ackerman (1938, 788), το αναπαυόμενο ελάφι είτε ταυτιζόταν με το φεγγάρι, είτε αποτελούσε το έμβλημα του θεού Verethraghna. Στόλιζε ως βασιλικό ζώο τα στέμματα της Δυναστείας των Πάρθων και αποτελούσε βασιλικό θήραμα σε σκηνές κυνηγιού στα ασημένια αγγεία των Σασανιδών (Harper και Meyers 1981, έγχρωμος πιν. xi, 214, πιν. 13, 217, πιν. 16, 223, πιν. 2). Στις Σασανιδικές σφραγίδες ωστόσο εικονίζεται στο φυσικό του περιβάλλον, να ξαπλώνει ή να στέκεται όρθιο, και η απεικόνισή του δεν περιέχει κανέναν μυθικό συμβολισμό (Middleton 2001, 66). Χαρακτηριστικές είναι οι διακοσμητικές ταινίες που στολίζουν τον λαιμό σε ορισμένες απεικονίσεις ελαφιών. Στα βασιλικά ανάγλυφα τέτοιες κορδέλες προσφέρονταν συνήθως στον Σασανίδα βασιλιά από τη θεότητα που τον προστατεύει, ως σύμβολο του δικαιώματός του να κυβερνά. Έτσι, η εμφάνιση της κορδέλας γύρω από το λαιμό του ζώου ταυτίζει το ζώο με βασιλικό σύμβολο, έκφραση της βασιλικής δόξας και ακτινοβολίας. Ωστόσο, δεν υπονοείται βασιλική ιδιοκτησία ή βασιλική χρήση της σφραγίδας. Το αρχικά βασιλικό αυτό έμβλημα γίνεται γενικότερο σύμβολο της καλής τύχης (Lerner 1976, 18). Τέτοιες διαδηματικές ταινίες στόλιζαν συχνά τα ελάφια, όπως και τα κριάρια, και δεν αποκλείεται να ήταν απλώς ρεαλιστικές απεικονίσεις της πραγματικής διακόσμησης των ζώων. Τα σημάδευαν δηλαδή με αυτό τον τρόπο για να είναι εύκολα αναγνωρίσιμα, ειδικά όταν προορίζονταν για θυσία (Compareti 2009, 36).

α. Σφραγίδα αρ. 45, Εικ. 11.

Υλικό: λίθος (χαλκηδόνιος).

Διαστάσεις: ύψος 0,011 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,012 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραιη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται ελάφι, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο, με τα κοντά σχετικά κέρατα, εικονίζεται καθιστό-ξαπλωμένο. Έχει μαζεμένα τα μπροστινά του πόδια και το κεφάλι του στρέφεται προς τα πίσω. Διαδηματική ταινία είναι δεμένη γύρω από το λαιμό του. Διακρίνονται μερικές από τις αραιές στιγμές του κυκλικού περιθωρίου της σφραγίδας. Συμβατική η απόδοση του ζώου, αλλά με επιμελημένο σκάλισμα, με βαθιά λαξευμένα περιγράμματα και προσεγμένες εγχαραξείς για την απόδοση της ταινίας του λαιμού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 44(D.197)· Brunner 1978, 90, αρ. 88· Spier 1992, 165, αρ. 456· Henig κ.ά. 1994, 447, αρ. 952, 448, αρ. 953–54· Gyselen 1997, 10, αρ. KPK30.f.11, πιν. III, 49, αρ. RMO30.g.37–30.g.41, αρ. RMO30.g.43, πιν. XVII. Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.J.8–J.10· Ritter 2017, 280, εικ. 4· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.28 και Arthur M. Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4640· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 41.160.264, αρ. 62.66.13· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119533, αρ. BM119539· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0926, αρ. IR.0932· μερικά από τα ελάφια που περιγράφονται από τους μελετητές ως καθιστά (group of sitting stags) μοιάζουν περισσότερο να καλύπτουν ωστόσο προτιμάται η περιγραφή του ζώου ως καθιστό (βλ. Kamioka 1976, 203 υποσ. 48).

β. Σφραγίδα αρ. 66, Εικ. 12.

Υλικό: λίθος (ερυθρός κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,009 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,009μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), αέρας. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται ελάφι, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται καθιστό-ξαπλωμένο. Τα μακριά, καμπυλούμενα κέρατα είναι μετωπικά αποδοσμένα και στρέφει το κεφάλι του προς τα πίσω. Διαδηματική ταινία είναι δεμένη γύρω από το λαιμό του. Λόγω της φθοράς της σφραγιστικής επιφάνειας, δεν είναι απολύτως διακριτή η ύπαρξη επιπλέον παραπληρωματικών συμβόλων στο βάθος της παράστασης. Ένα μικρό, καμπυλούμενο μοτίβο, που διακρίνεται πάνω από το πίσω μέρος του σώματος του ζώου, θα μπορούσε να παραπέμπει σε ημισέληνο ή σε μοτίβο λουλουδιού μέσα σε ημισέληνο (για ανάλογα παραδείγματα βλ. Henig κ.ά. 1994, 447–48, αρ. 952–53). Αρκετά φυσιοκρατική η απόδοση του ζώου, με ωραίες αναλογίες και καλής ποιότητας σκάλισμα, με ωραίες διακοσμητικές λεπτομέρειες.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. II, αρ. 1211· Delaporte 1923, πιν. 109, αρ. 47–8(A.1336–337)· Brunner 1978, 90, αρ. 79· Spier 1992, 165, αρ. 456· Henig κ.ά. 1994, 448, αρ. 953· Gyselen 1997, 10, αρ. KPK30.f.11, πιν. III, 49, αρ. RMO30.g.37, πιν. XVII· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 62.66.13· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.28· Μουσείο καλών τεχνών Βοστώνης, αρ. 65.1645· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120289· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0993, αρ. IR.0926.

γ. Σφραγίδα αρ. 96, Εικ. 13.

Υλικό: λίθος (ορεία κρύσταλλος).

Διαστάσεις: ύψος 0,012 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,015 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ελλειπής, με πολλές αποκρούσεις κατά τόπους. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται ζώο, πιθανότατα ελάφι, σε προφίλ προς τα δεξιά. Παριστάνεται καθιστό-ξαπλωμένο, με το κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω. Λόγω της αποσπασματικής διατήρησης της σφραγίδας διακρίνονται, με μεγάλη

δυσκολία, ελάχιστα ίχνη από τα κέρατα του ζώου και τη διαδηματική ταινία που στόλιζε το λαιμό του. Αστέρι/ήλιος και φεγγάρι διακρίνονται εκατέρωθεν του σώματος του ζώου. Ρηχή λάξευση του περιγράμματος και λιγοστές εγχαράξεις για την απόδοση των μυών της κοιλιάς.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Brunner 1978, 88–9, αρ. 169· Gyselen 1997, 10, αρ. KPK30.f.9, πιν. III, 29, αρ. NINO30.4, πιν. VII· Middleton 1998, 93, αρ. 75· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM123539· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3608, αρ. IR.0932, αρ. IR.3607· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Arthur M. Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4640, αρ. IR.0932.

δ. Σφραγίδα αρ. 90, Εικ. 14.

Υλικό: λίθος (στρωματοποιημένος χαλκηδόνιος κιτρινοκαφέ χρώματος, με υπόλευκες, λεπτές ζώνες).

Διαστάσεις: ύψος 0,019 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,018 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραιη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται ελάφι, με μακριά, διακλαδιζόμενα κέρατα, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται καθιστό-ξαπλωμένο. Περιγράμμα με ρηχή λάξευση και λεπτομέρειες του σώματος, της κεφαλής/κεράτων και των ποδιών αποδοσμένες με απλές, γραμμικές εγχαράξεις του τροχού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 40(D.193)· 1923, πιν. 109, αρ. 37–40(A.1326–329)· Gyselen 1997, 10, αρ. KPK.30.f.2, αρ. KPK.30.f.5, πιν. III· Lerner 2005, 84, εικ. 3· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.J.11· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.18.19, αρ. F1993.15.32· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119532, αρ. BM28804, αρ. BM119540, αρ. BM22436, αρ. BM1880.3585· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0901· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 99.22.48, αρ. 1986.311.8.

ε. Σφραγίδα αρ. 49, Εικ. 15.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,01 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,01 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραρη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται ελάφι, με μακριά κέρατα, σε προφίλ προς τα δεξιά. Εικονίζεται καθιστό, με μαζεμένα τα μπροστινά του πόδια. Περιβάλλεται από κυκλική ταινία (στεφάνι ή γιρλάντα). Περιγράμμα με ρηχή λάξευση και απόδοση των λεπτομερειών του σώματος με πυκνές εγχαράξεις του τροχού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Debevoise 1934, πιν. 2, αρ. 13 (ακριβές παράλληλο)· Kamioka 1976, 203, 212, εικ. 25· Brunner 1978, 88, αρ. 213· Henig κ.ά. 1994, 449, αρ. 956–59· Gyselen 1997, 48, αρ. RMO30.g.16, αρ. RMO30.g.20–30.g.23, πιν. XVII· Chosky και Dubeansky 2020, 47, εικ. 14· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119531 (ακριβές παράλληλο), αρ. BM119522, αρ. BM119527, αρ. BM102955· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 1986.311.30· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.32.

στ. Σφραγίδα αρ. 42, Εικ. 16.

Υλικό: λίθος (αιματίτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,01 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,014 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραρη. Εικονίζεται κεφάλι, πιθανότατα ελαφιού, σε προφίλ προς τα δεξιά. Έχει μακρύ λαιμό, από τη βάση του οποίου ξεπροβάλλουν δύο μεγάλα φτερά, με ελικοειδή απόληξη. Αφαιρετική η τεχνοτροπία της απεικόνισης του ζώου. Αποδίδεται με ομάδες οριζόντιων, πυκνών εγχαράξεων στην κεφαλή και κάθετων στο λαιμό. Δύο ομάδες λοξών, πυκνών εγχαράξεων αποδίδουν τα φτερά.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Henig κ.ά. 1994, 466, αρ. 1017· Delaporte 1923, πιν. 110, αρ. 53–5(A.1404–406)· Gyselen 1997, 65, αρ. RMO.30.P9–RMO.30.P.13, πιν. XXIV· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119844, αρ. BM119547, αρ. BM119546, αρ. BM119541· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.36· το ζεύγος φτερών, που συνήθως αποδίδονται σε γεράκι, εμφανίζεται συχνά στα στέμματα των Σασανιδών βασιλέων ως σύμβολο του θεού Verethragna/Bahram, αλλά και του Mithra, και ταυτίζεται με τη νίκη και τη βασιλική δόξα (Khvarnah), ενώ συχνά απεικονίζεται σε συνδυασμό με κεφαλή κριού (βλ. Soudavar 2003, 19–25)· η εντελώς αφαιρετική απόδοση του ζώου δεν επιτρέπει απόλυτη βεβαιότητα ως προς το είδος του, αφού με τον ίδιο ακριβώς τρόπο θα μπορούσε να απεικονιστεί επίσης ο ταύρος (βλ. Delaporte 1923, πιν. 110, αρ. 56(A.1407)· Henig κ.ά. 1994, 206, αρ. 464· Gyselen 1997, 65, αρ. MO.30.P.14– RMO.30.P.16, πιν. XXIV), ή ο κριός (βλ. Delaporte 1923, πιν. 110, αρ. 50–2 [A.1401–403]· Brunner 1978, 94–5, αρ. 38, αρ. 48, αρ. 50· Henig κ.ά. 1994, 206–7, αρ. 465· Gyselen 1997, 65, αρ. RMO.30.P.17–25, πιν. XXIV· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119858).

2.iv. Λιοντάρι (Brunner 1978, 94–5)

Το λιοντάρι, για τις θρησκείες της Εγγύς Ανατολής της πρώιμης 1ης χιλιετίας π.Χ., συνδέθηκε αρχικά με τη μεγάλη θεά (Πότνια θηρών). Συνήθως απεικονίζεται να τη συνοδεύει ή να πλαισιώνει συμβολικά μία πηγή

νερού, το δέντρο της ζωής, την είσοδο ενός τάφου ή την είσοδο ενός ναού. Στην Ασσυριακή και Αχαιμενιδική εικονογραφία απεικονίζεται να το κυνηγά και να το σκοτώνει ένας ήρωας-ημίθεος ή ο βασιλιάς. Έτσι οι ιδιότητες του θάρρους, της αντοχής και του μεγαλείου του ζώου μεταδίδονταν μαγικά από το θήραμα στον κυνηγό (Feltham 2010, 34). Το λιοντάρι υπήρξε αγαπημένο σύμβολο των Αχαιμενιδών και κοσμούσε συχνά τις σφραγίδες τους (βλ. Μουσείο καλών τεχνών Βοστώνης, αρ. 95.84 [φτερωτό λιοντάρι που βαδίζει]· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 1985.192.37 [πάλη βασιλιά-λιονταριού]· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM89132 [βασιλικό κυνήγι λιονταριών]).

Το λιοντάρι, αρχαίο πλάσμα του ήλιου (Ackerman 1938, 789), θεωρούνταν στο Ζωροαστρισμό μία από τις δημιουργίες του Ahri-man, χωρίς ωστόσο το γεγονός να αφαιρεί κάτι από το βασιλικό κύρος του ζώου και την ηρωική του σπουδαιότητα. Στη Σασανιδική τέχνη το λιοντάρι ήταν σύμβολο της βασιλείας, της δύναμης, του κύρους, αλλά και της προστασίας των ιερών τόπων. Η προτομή του κοσμούσε μερικές φορές το στέμμα των βασιλέων. Υπήρξε δημοφιλές μοτίβο, τόσο στα μεταλλικά αγγεία, συνήθως ως θήραμα του έφιππου βασιλιά σε σκηνές κυνηγιού (Harper και Meyers 1981, έγχρωμος πιν. xv, 211, πιν. 10, 212, πιν. 11, 215, πιν. 14, 225, πιν. 24, 226, πιν. 25, 232, πιν. 31, 238, πιν. 37· Daryae 2009, 52), όσο και στα μεταξωτά υφάσματα. Απεικονίζεται είτε ως επικίνδυνο, άγριο ζώο, που πεθαίνει, προσδίδοντας έτσι κύρος στον βασιλιά-κυνηγό, είτε ως φρουρός και προστάτης θεών και ανθρώπων (Feltham 2010, 4, 24–5· για φτερωτό λιοντάρι-φρουρό, βλ. Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119778). Ο όρος λιοντάρι χαρακτήριζε τους γενναίους πολεμιστές και ο ρόλος του στις σφραγίδες ήταν γενικά ευοίωνος και δεν περιείχε μυθικό ή αστρολογικό συμβολισμό. Ωστόσο, κατά τον Henig (Henig κ.ά. 1994, 181, 189, αρ. 417), όταν απεικονίζεται μαζί με τη σελήνη, παραπέμπει πιθανότατα στον αστερισμό του λέοντος. Κατά τον Bivar (1969, 26), από τα πολλά είδη ζώων που απεικονίζονται στις Σασανιδικές σφραγίδες, το λιοντάρι είναι μακράν αυτό που απαντά συχνότερα.

α. Σφραγίδα αρ. 44, Εικ. 17.

Υλικό: λίθος (στρωματοποιημένος χαλκηδόνιος, με ζώνες γκρι-πράσινου χρώματος).

Διαστάσεις: ύψος 0,011 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,012 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραη. Εικονίζεται λιοντάρι σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται όρθιο, να βαδίζει, με ανασηκωμένη την ουρά. Φεγγάρι στο βάθος. Το ζώο, με το μεγάλο σχετικά κεφάλι και την τονισμένη χαίτη, αποδίδεται με βαθιά σκαλισμένα περιγράμματα, ενώ λεπτομερειακά αποδίδονται τα πόδια και η χαίτη.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 65(D.218)· Bivar 1969, πιν. 9, αρ. DB4· Brunner 1978, 96, αρ. 183· Henig κ.ά. 1994, 189–90, αρ. 417, 438–39, αρ. 920–22· Gyselen 1997, 8–9, αρ. KPK30.d.3–5, πιν. II· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.E.01· Gyselen 2007, 106–7, αρ. 30.B.1–B.4· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 41.160.244· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119766, αρ. BM119760 αρ. BM119804, αρ. BM130825· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3597, αρ. IR.3599, αρ. IR.1015, αρ. IR.0917, αρ. IR.0978· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.6, αρ. F1993.15.8.

β. Σφραγίδα αρ. 74, Εικ. 18.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,004 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,011 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (cabochon), ελλειψοειδούς/οβάλ σχήματος, ακέραρη. Εικονίζεται λιοντάρι σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται όρθιο, να βαδίζει, με το κεφάλι κατ' ενώπιον και την ουρά ανασηκωμένη. Στο βάθος φεγγάρι. Απλοποιημένη και κάπως αφαιρετική η απόδοση του ζώου, με το ισχνό σώμα, τις μικρές σφαιροειδείς επιφάνειες για την απόδοση της κεφαλής και του σώματος και τα μακριά, σχηματοποιημένα πόδια.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1923, πιν. 110, αρ. 33(A.1383)· Bivar 1969, πιν. 9, αρ. DB.6· Henig κ.ά. 1994, 437, αρ. 915· Βρετανικό Μουσείο, αρ. 2013,6001.335, αρ. BM137329.

γ. Σφραγίδα αρ. 67, Εικ. 19.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής αχάτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,006 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,011 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (cabochon), ελλειψοειδούς/οβάλ σχήματος, ακέραρη. Εικονίζεται λιοντάρι, πιθανότατα λέαινα, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται όρθιο, να βαδίζει, με ανασηκωμένη την ουρά. Σχηματοποιημένη η απόδοση του ζώου, με λοξές, πυκνές εγχαράξεις του τροχού για την απόδοση του σώματος.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1923, πιν. 110, αρ. 35(A.1387)· Bivar 1969, πιν. 10, αρ. DE.1–4· Henig κ.ά. 1994, 190, αρ. 419· Gyselen 1997, 9, αρ. KPK30.d.15, πιν. II, 46, αρ. RMO30.d.28, πιν. XVI· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119789, αρ. BM119769, αρ. BM120364, αρ. BM120313, αρ. BM119790, αρ. BM119811· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3642, αρ. IR.3602.

δ. Σφραγίδα αρ. 91, Εικ. 20.

Υλικό: λίθος (βρυώδης αχάτης, καφεκίτρινος).

Διαστάσεις: ύψος 0,016 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας: 0,014 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραιη. Εικονίζεται λιοντάρι σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο παριστάνεται να βαδίζει, με ορθάνοιχτο στόμα. Μέτρια σκαλισμένο περίγραμμα για την απόδοση του σώματος. Τονισμένη η απόδοση της γούνας γύρω από το λαιμό, με κάθετες, πυκνές εγχαράξεις του τροχού. Μακριά πόδια, με αμελείς εγχαράξεις, για την απόδοση των πελμάτων.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Bivar 1969, πιν. 9, αρ. DB.5, πιν. 10, αρ. DC.2–3· Gyselen 1997, 9, αρ. KPK 30.d.7, αρ. KPK30.d.10, πιν. II, 46, αρ. RMO30d.14, αρ. RMO30.d.16, αρ. RMO30.d.24, πιν. XVI· Middleton 1998, 89, αρ. 71· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.E.04· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119813, αρ. BM119397.

ε. Σφραγίδα αρ. 107, Εικ. 21.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,004 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,011 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (ring bezel), κυκλικού σχήματος, ακέραιη. Εικονίζεται λιοντάρι, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται να περπατά, με ορθάνοιχτο στόμα. Επιμηκυμένες στιγμές σε κυκλική διάταξη ορίζουν το περιθώριο της σφραγιστικής επιφάνειας. Αφαιρετική η απόδοση του ζώου, με ρηχά σκαλισμένα περιγράμματα και έμφαση στην απόδοση της γούνας, γύρω από το λαιμό, με πυκνές εγχαράξεις του τροχού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 66(D.219)· Bivar 1969, πιν. 9, αρ. DB.5, πιν. 10, αρ. DC.2–3· Gyselen 1997, 9, αρ. KPK30.d.7, αρ. KPK30.d.10, πιν. II, 46, αρ. RMO30d.24, πιν. XVI· Middleton 1998, 89, αρ. 71· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.E.04· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119397, αρ. BM119810, αρ. BM132089.

στ. Σφραγίδα αρ. 94, Εικ. 22.

Υλικό: λίθος (στρωματοποιημένος χαλκηδόνιος, χρώματος καφέ, με υπόλευκες ζώνες).

Διαστάσεις: ύψος 0,014 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,013 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραη, ενεπίγραφη. Εικονίζεται λιοντάρι, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται καθιστό-ξαπλωμένο, με το κεφάλι κατ' ενώπιον και τυλιγμένη την ουρά. Φεγγάρι στο βάθος. Η επιγραφή περιβάλλει όλο το κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Υψηλής ποιότητας σκάλισμα, με ωραίες λεπτομέρειες και νατουραλιστική απεικόνιση του ζώου, με κομψές αναλογίες σώματος.

Επιγραφή: **zm'g [I]'sty YHW – ŠRM –**

/zamāg rāst bawēd(-ād) – drōd/

Μετάφραση: “Be righteous, Zamāg – prosperity!

«Να είσαι δίκαιος Ζαμάγκ. (Νά'χεις) ευημερία.»

Σύμφωνα με τον D. Agostini (προσ. επικ.), το πρώτο γράμμα της επιγραφής έχει τοποθετηθεί στο σημείο που ο δείκτης του ρολογιού θα έδειχνε 11.00 [h. 11], απ' όπου ξεκινά και το κύριο όνομα: Zamāg [h. 11-7] και τελειώνει στο σημείο που ο δείκτης του ρολογιού θα έδειχνε 12.00 [h. 12]· η λέξη ŠRM [h. 6-4] έχει γραφτεί με τα γράμματά της ανεστραμμένα, σαν καθρέφτισμα.

Ύστερη Σασανιδική περίοδος (Late Sasanian), 5ος-7ος αι. μ.Χ. Η χρονολόγηση δόθηκε από τον D. Agostini (προσ. επικ.) με βάση την τυπολογία των γραμμάτων της επιγραφής.

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 71-2(D224-25)· Bivar 1969, πιν. 9, αρ. DA.5, πιν. 11, αρ. DH.1· Henig κ.ά. 1994, 436-37, αρ. 912-13· Gyselen 1997, 47, αρ. RMO30.d.7, πιν. XVI· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119772· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0884, αρ. IR.0938.

ζ. Σφραγίδα αρ. 95, Εικ. 23.

Υλικό: λίθος (κίτρινος αχάτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,015μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,013 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραη. Εικονίζεται λιοντάρι, με το σώμα σε προφίλ προς τα δεξιά και

το κεφάλι αποδοσμένο μετωπικά. Το ζώο εικονίζεται ξαπλωμένο, να κοιμάται. Στο βάθος τρία σύμβολα: αστέρι/ήλιος, φεγγάρι και σκορπιός. Επιμελημένο σκάλισμα, με ωραία, στρογγυλεμένα περιγράμματα, πυκνές εγχαράξεις του τροχού για την απόδοση της τονισμένης γούνας και μεγάλα, σφαιροειδή μάτια και μύτη. Η μύτη και τα φρύδια ενώνονται σε σχήμα ταύ (T), με καμπυλούμενα άκρα ως αυτιά (βλ. Middleton 1998, 88).

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. II, αρ. 1178, αρ. 1180· Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 71–2 (D224–25)· 1923, πιν. 110, αρ. 27 (A.1378), αρ. 36 (A.1388), αρ. 37 (A.1389)· Bivar 1969, πιν. 9, αρ. DA.1–13· Brunner 1978, 97, αρ. 16· Henig κ.ά. 1994, 436–37, αρ. 912–13· Gyselen 2007, 106–7, αρ. 30.B.5· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.E.11· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119780 (όμοιος συνδυασμός του ξαπλωμένου λιονταριού με σκορπιό, αστέρι και φεγγάρι), αρ. BM119756 (συνδυασμός με φεγγάρι και αστέρι), αρ. BM119822, αρ. BM120317, αρ. BM119820, αρ. BM119761, αρ. BM119759· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.18.5· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 1986.311.16, αρ. 81.6.285· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3598, αρ. IR.0938, αρ. IR.0956· Μουσείο του Λούβρου, αρ. AO22470 (λιοντάρι με σκορπιό)· για τον σκορπιό, που εκτός από παραπληρωματικό μοτίβο παριστάνεται συχνά και ως βασικό μοτίβο στη Σασανιδική σφραγιδογλυφία, βλ. Debevoise 1934· Brunner 1978, 73· Behdani 2013, 8· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 62.66.12· Βρετανικό Μουσείο, αρ. 2013,60001.337.

2.v. Αιγοειδή (αίγαγρος - αντιλόπη)

Η επιλογή της κατσίκας στη Σασανιδική εικονογραφία, πέρα από την προφανή της θέση στη Σασανιδική οικιακή οικονομία, αφού παρείχε κρέας και γάλα στον ιδιοκτήτη της, σχετίζεται ίσως και με την άγρια μορφή της. Στους μύθους, τα αγριοκάτσικα μιλάνε με τους θεούς στις απόκρημνες βουνοπλαγιές, ως μεσολαβητές μεταξύ θεών και ανθρώπων. Στην Ιρανική μυθολογία, το γάλα μιας κατσίκας ήταν η πρώτη τροφή του πρώτου ζευγαριού ανθρώπων (Brunner 1978, 100). Στα ασημένια αγγεία τα αγριοκάτσικα παριστάνονται να τρέχουν μπροστά από τον βασιλιά-κυνηγό (Harper και Meyers 1981, έγχρωμος πιν. xiii, 219, πιν. 18, 239, πιν. 38) ή να ξαπλώνουν, και έτσι απεικονίζονται και στις σφραγίδες.

Καθώς η απεικόνισή τους είναι συνήθως πολύ στυλιζαρισμένη στις σφραγίδες, ο αίγαγρος συγχέεται συχνά με ένα κοντινό είδος, την αντιλόπη (Brunner 1978, 100). Πρόκειται για ζώο που εκτιμάται ιδιαίτερα στο Ζωροαστρικό σύστημα των ειδών. Απεικονίζεται συχνά σε σκηνές βασιλικού κυνηγιού στα ασημένια αγγεία, μόνη της ή με άλλα ζώα. Στις σφραγίδες συνήθως απεικονίζεται να τρέχει, και αυτό το δημοφιλές μοτίβο, γνωστό ήδη από σφραγίδες από το Nihavand που χρονολογούνται από τα μέσα της 3ης χιλ. π.Χ., εμφανίζεται συχνά και σε τάπητες (Ackerman 1938, 789).

α. Σφραγίδα αρ. 36, Εικ. 24.

Υλικό: λίθος (λευκός χαλκηδόνιος).

Διαστάσεις: ύψος 0,017 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,015 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραιη. Εικονίζεται αντιλόπη, με μακριά κέρατα, σε προφίλ προς τα δεξιά.

Το ζώο εικονίζεται πιθανότατα να τρέχει. Γραμμική η απόδοση του ζώου, με ρηχά λαξευμένο περίγραμμα και χρήση χονδροειδών εγχαραξέων του τροχού, για την απόδοση των λεπτομερειών.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. III, αρ. 853· Delaporte 1923, πιν. 109, αρ. 27(A.1316), αρ. 31–2(A.1320–321)· Brunner 1978, 101, αρ. 209· Henig κ.ά. 1994, 195, αρ. 431, 445, αρ. 944, 446, αρ. 948· Gyselen 1997, 12, αρ. KPK30.i.1, πιν. III, 54, αρ. RMO30.j.6–8, αρ. RMO30.j.12, πιν. XX· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.M.02· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.40 και Arthur M.Sacler Gallery, αρ. S2012.9.4662· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 86.11.49· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0897· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119833, αρ. 1892,1103.15, αρ. 1932,1210.58· Μουσείο Brooklyn Νέας Υόρκης, αρ. 75.55.15· η στάση του ζώου, με μαζεμένα τα πόδια και λυγισμένο στο γόνατο το ένα μπροστινό πόδι, περιγράφεται από άλλους μελετητές σα να τρέχει και από άλλους ως αναπαυόμενο.

β. Σφραγίδα αρ. 105, Εικ. 25.

Υλικό: λίθος (ερυθροπορτοκαλής κορναλίνης)

Διαστάσεις: ύψος: 0,011 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας: 0,01 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραη. Εικονίζεται αντιλόπη με κέρατα σχετικά κοντά, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο παριστάνεται πιθανότατα ξαπλωμένο. Γραμμική-επίπεδη η απόδοση του ζώου, με ρηχό περίγραμμα και λιγοστές εγχαραξίες του τροχού για τις λεπτομέρειες.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1923, πιν. 109, αρ. 29(A.1318), αρ. 31(A.1320)· Henig κ.ά. 1994, 445, αρ. 944· Gyselen 1997, 56, αρ. RMO30.j.37, πιν. XX· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.M.02· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM1979,1218.87, αρ. BM119934, αρ. BM123535, αρ. BM119841.

2.vi. Λαγός (Brunner 1978, 103)

Σύμφωνα με έναν κανόνα της θρησκείας, ο λαγός δεν έπρεπε να θανατώνεται, καθώς είναι ένα ευοίωνο ζώο. Ο πρώτος (αρχέγονος) λαγός είχε οριστεί ως ο αρχηγός των «ευρείας κλίμακας» άγριων ζώων. Μερικές φορές εμφανίζεται στη διακόσμηση των ασημένιων Σασανιδικών αγγείων ως θήραμα, σε σκηνές κυνηγιού.

α. Σφραγίδα αρ. 47, Εικ. 26.

Υλικό: λίθος (βρυώδης αχάτης, πορτοκαλής).

Διαστάσεις: ύψος 0,009 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,011 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραη. Εικονίζεται λαγός, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο παριστάνεται καθιστό, με μαζεμένα τα πόδια. Διακρίνονται ορισμένες από τις στιγμές που περιέβαλλαν κυκλικά το κεντρικό θέμα. Συμβατική η απόδοση του ζώου, με ωραίο, βαθιά σκαλισμένο περίγραμμα, καλοσχηματισμένη απόδοση της κεφαλής και λιγοστές, λοξές εγχαραξίες του τροχού για την απόδοση των πτυχώσεων της κοιλιάς.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. III, αρ. 1330· Henig κ.ά. 1994, 197, αρ. 439· Gyselen 1997, 8, αρ. KPK30.a.1–3, πιν. II, 43, αρ. RMO30.a.1–30.a.32, πιν. XV (οι σφραγίδες αρ. RMO30.a.2 και αρ. RMO30.a.5 είναι ακριβή παράλληλα)· Lerner 2016, 73–4, εικ. 4, αρ. S4(HNM07.03.86g)· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.B.07· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.41, αρ. F1993.15.42· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM141651, αρ. BM115678, αρ. BM120318· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3637, αρ. IR.3594· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 36.30.28 .

2.vii. Μαϊμού

Το ζώο αναφέρεται στην Ιρανική κοσμογονία (Bundahishn, κεφάλαιο 14:36). Συγκεκριμένα, από το σπέρμα του αρχέγονου Gayomard γεννήθηκαν είκοσι πέντε ανθρώπινα γένη και μεταξύ αυτών και οι μαϊμούδες (Agostini 2019, 809). Αλλά και στη Μανιχαϊστική παράδοση, στη λίστα με τα ανθρώπινα γένη, παρουσιάζονται μαζί είδη ημιανθρώπινα και ζώα με ανθρώπινη εμφάνιση (Agostini 2019, 810).

α. Σφραγίδα αρ. 108, Εικ. 27.

Υλικό: λίθος (αχάτης: κηλίδες σκούρου καστανού, ανοιχτού καστανού και λευκού).

Διαστάσεις: ύψος 0,004 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,016 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδίου (ring bezel), οβάλ/ελλειψοειδούς σχήματος, ελλiptής σε μικρό τμήμα της περιφέρειας. Ολόσωμη απεικόνιση δύο μαϊμούδων, με μακριές ουρές, που χοροπηδούν στα πίσω πόδια. Εικονίζονται σε προφίλ προς τα δεξιά. Έχουν λυγισμένα τα πόδια και τα χέρια και κρατούν απροσδιόριστα αντικείμενα. Εντελώς απλοποιημένη η απόδοση των δύο ζώων, με ελάχιστο περίγραμμα για την απόδοση του κορμού και γραμμικά κοψίματα για την απόδοση των χεριών και των ποδιών.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1923, πιν. 111, αρ. 14(A.1427)· Henig κ.ά. 1994, 189, αρ. 416, 436, αρ. 911· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120156, αρ. BM120154, αρ. BM120155· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F2020.2.5, αρ. F2020.2.6· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3593.

2. viii. Γρύπας

Πρόκειται για φανταστικό πλάσμα, με σώμα λιονταριού, κεφαλή και φτερά αετού και αυτιά σκύλου, που στόλιζε συχνά, ως προτομή, τα στέμματα των Σασανιδών βασιλέων σε ανάγλυφα και νομίσματα της εποχής. Θεωρούνταν ότι μετουσίωνε μία από τις υποστάσεις της θεότητας-φρουρού Verethragnal (Lukonin και Ivanov 2012, 106). Σύμφωνα με την Ιρανική λογοτεχνία, αρχικά ήταν απλό πουλί (Sen) που φέρνει την ευημερία στο ανθρώπινο γένος. Πετούσε στο δέντρο όλων των σπόρων, στο μέσον της θάλασσας Fraxwkard. Ράμφιζε τους σπόρους μέσα στη θάλασσα, που τους έπαιρναν τα σύννεφα και η βροχή και τους έσπερνε στη γη, όπου φύτρωναν διάφορα φυτά (Brunner 1978, 85). Μετά την ανάμειξή του με τον γρύπα των Σκυθών, απέκτησε και κάποια πολεμικά χαρακτηριστικά. Εντυπωσιακό και αινιγματικό παραμένει το κιονόκρανο με τη διπλή προτομή γρύπα που έχει βρεθεί στην Περσέπολη και χρονολογείται στους Αχαιμενιδικούς χρόνους. Ο γρύπας θεωρήθηκε κυρίως Σασανιδικό μοτίβο, ίσως λόγω της παρουσίας του σε μνημεία όπως το Taq-I Bostan· ωστόσο χρησιμοποιήθηκε σίγουρα και κατά την προηγούμενη Παρθική περίοδο, όπως μαρτυρούν τα νομίσματα (Debevoise 1934). Συχνά μπερδεύεται με την υβριδική μορφή senmurv, η οποία όμως εμφανίζεται πιο αργά στη Σασανιδική τέχνη (για τον senmurv, βλ. την ανάγλυφη πλάκα αρ. BM 135913 και το ασημένιο πιάτο αρ. BM 124095 της συλλογής του Βρετανικού Μουσείου).

α. Σφραγίδα αρ. 33, Εικ. 28.

Υλικό: λίθος (πράσινος ίασπης).

Διαστάσεις σφραγιστικής επιφάνειας: 0,011 μ. x 0,009 μ.

Σφραγίδα που δεν προσδιορίζεται το είδος της, πιθανότατα θολωτή (dome). Είναι ένθετη σε σφενδόνη (σε

σχήμα θήκης) ασημένιου δαχτυλιδιού, μεταγενέστερων Ισλαμικών ή νεότερων χρόνων και δεν διακρίνεται το σχήμα της. Εικονίζεται γρύπας, σε προφίλ προς τα δεξιά. Το ζώο εικονίζεται να στέκεται καθιστό στα πίσω πόδια, με ανασηκωμένη ουρά, στην οποία διακρίνεται με δυσκολία σταυροειδές μοτίβο. Διακρίνονται λιγοστές στιγμές από το κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Το ζώο αποδίδεται με κάπως συμπίεμένο σώμα, δυνατές, διχαλωτές σπλές και φτερό με καμπύλη απόληξη. Το περίγραμμα του σώματος είναι βαθιά σκαλισμένο, αλλά κάπως αφαιρετική η απόδοση της κεφαλής και με πυκνές εγχαράξεις του τροχού η απόδοση του στήθους.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. V, αρ. 2602· Delaporte 1923, πιν. 111, αρ. 1(A.1414), αρ. 3–5(A.1417–8, 1420)· Debevoise 1934, πιν. 2, αρ. 1–3· Bivar 1969, πιν. 13, αρ. EF.1–3, αρ. EG.8, αρ. EG.18· Lukonin 1967, πιν. 73· Brunner 1978, 87, αρ. 180· Henig κ.ά. 1994, 204, αρ. 456, 460, αρ. 996–97, 461, αρ. 1000–1· Gyselen 1997, 17, αρ. KPK40.B.11–2, πιν. VI· 2007, 117, εικ. 40.B.3· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.14 και Arthur M.Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4657 (ακριβές παράλληλο), αρ. S2012.9.4641 (ακριβές παράλληλο)· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 62.66.23, αρ. 1984.388.57· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119590, αρ. BM132087· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0986, αρ. IR.3688.

β. Σφραγίδα αρ. 46, Εικ. 29.

Υλικό: λίθος (ερυθροπορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,011 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,01 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέρατη. Εικονίζεται γρύπας σε προφίλ προς τα δεξιά, με μακριά, αναδιπλούμενη ουρά. Το ζώο, με τα όρθια αυτιά και το κοντό σχετικά φτερό, απεικονίζεται να πετάει. Απλοποιημένη η απόδοση του ζώου, με ρηχή λάξευση περιγράμματος και σχηματοποιημένη απόδοση των ποδιών και της ουράς.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1923, πιν. 111, αρ. 6(A.1416). Bivar 1969, πιν. 13, αρ. EG.11–3, αρ. EG.18–9· Brunner 1978, 86, αρ. 45· Henig κ.ά. 1994, 462, αρ. 1005, 463, αρ. 1006· Gyselen 1997, 17, αρ. KPK40.b.7–9, πιν. VI· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 40.B.31· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 99.22.65· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of art, αρ. F1993.15.15· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119596, αρ. BM119592, αρ. BM130986, αρ. BM22437· Μουσείο Brooklyn Νέας Υόρκης, αρ. 75.55.17· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0992, αρ. IR.0912· η στάση του ζώου, με τα πίσω πόδια μαζεμένα και τα μπροστινά σε έκταση, ερμηνεύεται από άλλους μελετητές (Brunner) ως στάση ανάπαυσης, ενώ άλλοι (Henig, Bivar, Kamioka) θεωρούν ότι το ζώο πηδάει/πετάει.

γ. Σφραγίδα αρ. 100, Εικ. 30.

Υλικό: λίθος (λευκός χαλκηδόνιος).

Διαστάσεις: ύψος 0,015 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,012 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ελλειπής σε τμήμα της κορυφής, ενεπίγραφη. Εικονίζεται γρύπας σε προφίλ προς τα δεξιά, με όρθια ουρά, η οποία κοσμεύεται με μικρό, σταυροειδές μοτίβο. Το φτερό απολήγει σε μικρή έλικα και το ράμφος είναι ομοίως ελικοειδές. Το ζώο απεικονίζεται να πετάει. Διακρίνεται επιγραφή στο άνω τμήμα του κυκλικού περιθωρίου της σφραγίδας. Επιμελημένη τεχνική, με βαθιά σκαλισμένα, σφαιροειδή περιγράμματα και φροντισμένες εγχαράξεις του τροχού, στην απόδοση κυρίως του φτερού.

Επιγραφή: 'pst /abest/

Μετάφραση: «reliance on the gods». «Εμπιστοσύνη στους θεούς».

Κατά τον D. Agostini (προσ. επικ.), πρόκειται για συντομευμένη φόρμουλα της φράσης : 'pst' n 'L yzd' n / abestān ō yazdān. Στην επιγραφή, που στο ανάπτυγμα της σφραγίδας ξεκινά πάνω από το πόδι του γρύπα και τελειώνει πριν την ουρά του, διακρίνονται: α) δύο γράμματα (aleph and rey), ενωμένα, πάνω από τα πόδια του ζώου, β) δύο ακόμη σύμβολα, αριστερά και δεξιά των κεράτων του ζώου, που μαζί σχηματίζουν ένα γράμμα (samek) και γ) το τελευταίο γράμμα (tav), κοντά στην ουρά του ζώου.

Ύστερη Σασανιδική περίοδος (Late Sasanian) 5ος–7ος αι. μ.Χ. Η χρονολόγηση δόθηκε από τον D. Agostini (προσ. επικ.) με βάση την τυπολογία των γραμμάτων της επιγραφής.

Βιβλιογραφία: Delaporte 1923, πιν. 111, αρ. 6(A.1416)· Bivar 1969, πιν. 13, αρ. EG.11–3· Brunner 1978, 86, αρ. 126· Henig κ.ά. 1994, 462, αρ. 1005, 463, αρ. 1006· Gyselen 1997, 17, αρ. KPK40.b.6, πιν. VI· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 40.B.31· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3687 (ακριβές παράλληλο), αρ. IR.0910· Μουσείο Brooklyn Νέας Υόρκης, αρ. 75.55.17· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 1984.383.58· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120331, αρ. BM119596, αρ. BM134958.

2.ix. Πουλιά

Στις σφραγίδες της συλλογής διακρίνονται ο αετός (αρ. 103, Εικ. 31) και ο φασιανός (αρ. 77, 111, Εικ. 34, 35), καθώς και πουλιά που δεν μπορεί να προσδιοριστεί το είδος τους (αρ. 75, 52, Εικ. 32, 33) .

Ο αετός ταυτίστηκε με τη βασιλική δύναμη, στοιχείο που θα επικρατήσει και στη Ρωμαϊκή τέχνη. Χρησιμοποιήθηκε ως διακοσμητικό μοτίβο τόσο στις Σασανιδικές σφραγίδες, όσο και στη Σασανιδική αρχιτεκτονική (Debevoise 1934). Σε λιγοστά παραδείγματα στόλιζε το στέμμα των Σασανιδών βασιλέων. Σε μια ειδική έκδοση ασημένιας δραχμής του βασιλιά Sharur I, η προτομή του βασιλιά στον εμπροσθότυπο του νομίσματος φέρει κάλυμμα κεφαλής (kolah) με κεφαλή αετού, που σε μία εκδοχή του κρατά μαργαριτάρι με το ράμφος του. Σε νομίσματα του Hormiz II (303–309 μ.Χ.), ο βασιλιάς φορά ανάλογο κάλυμμα κεφαλής (Algam 2008, 22, εικ. 11· Lerner 2009, 220). Όταν απεικονίζεται αετός σε βασιλική σφραγίδα, με αυτή ο βασιλιάς σφράγιζε τη βασιλική αλληλογραφία (Ritter 2017, 287).

Ο φασιανός (titar), όπως και το παγώνι, εκτιμούνταν ιδιαίτερα από τους Σασανίδες για την ομορφιά του και την αβρότητά του και ξεχώριζε από τα υπόλοιπα πουλιά λόγω της ουράς του. Σεββίρονταν στα συμπόσια της Σασανιδικής αριστοκρατίας, γιατί το κρέας του θεωρούνταν εκλεκτό (Daryae 2009, 51).

α. Σφραγίδα αρ. 103, Εικ. 31.

Υλικό: λίθος (πράσινος ίασπης).

Διαστάσεις: ύψος 0,011 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,011 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραιη. Εικονίζεται αετός, που επιδεικνύει ανοιχτά τα φτερά του. Το σώμα αποδίδεται μετωπικά, ενώ η κεφαλή και τα πόδια αποδίδονται σε προφίλ προς τα δεξιά. Διακρίνονται δύο τελείες-στιγμές από το κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Συμβατική η απεικόνιση του πουλιού, με

στρογγυλεμένα περιγράμματα και πυκνές εγχαράξεις για την απόδοση του φτερώματος.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. IV, αρ. 1428, αρ. 1432· Kamioka 1976, 204, 213, εικ. 35· Brunner 1978, 105, αρ. 72· Henig κ.ά. 1994, 453–54, αρ. 970–74· Gyselen 1997, 14, αρ. KPK30.q.1–2, πιν. IV, 59, αρ. RMO30.q.6–12, πιν. XXII· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.S.21, αρ. 30.S.23–24· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 62.66.10· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119495, αρ. BM130975, αρ. BM140610, αρ. BM130962· Μουσείο Brooklyn Νέας Υόρκης, αρ. 75.55.19· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.3652· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Arthur M.Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4647.

β. Σφραγίδα αρ. 75, Εικ. 32.

Υλικό: λίθος (αιματίτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,007 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας: 0,009 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραρη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται πουλί, απροσδιόριστου είδους, σε προφίλ προς τα δεξιά. Στέκεται με μαζεμένα τα φτερά. Διακρίνονται λιγιστές στιγμές από το κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Ρηχά σκαλισμένο περίγραμμα και πυκνές, παράλληλες εγχαράξεις του τροχού για την απόδοση του σώματος και των φτερών.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 15(D.168)· Brunner 1978, 112, αρ. 212· Henig κ.ά. 1994, 455, αρ. 979 (περιστέρι)· Gyselen 1997, 57, αρ. RM030.n4–5, αρ. RM030.n.12–4, πιν. XXI (πάπια)· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 62.66.9· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM130992.

γ. Σφραγίδα αρ. 52, Εικ. 33.

Υλικό: λίθος (αμέθυστος).

Διαστάσεις: ύψος 0,007 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,01 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (cabochon), περίπου κυκλικού σχήματος, ακέραιη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται πουλί απροσδιόριστου είδους, που στέκεται με μαζεμένα φτερά, σε προφίλ προς τα δεξιά. Γραμμική απόδοση, με το σώμα και τα φτερά να αποδίδονται με πυκνές, παράλληλες εγχαράξεις του τροχού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. IV, αρ. 1451· Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 24(D.177)· Lukonin 1967, πιν. 52· Spier 1992, 165, αρ. 458· Henig κ.ά. 1994, 201, αρ. 448 (χήνα)· Gyselen 1997, 13, αρ. KPK30.0.2–4, πιν. IV (πάπια)· Middleton 2001, 69–70, αρ. 44–5 (κατά την Middleton [2001, 69], το απεικονιζόμενο πουλί παραπέμπει περισσότερο σε πάπια, πολύ δημοφιλές μοτίβο της Σασανιδικής τέχνης, που απαντά επίσης σε ασημένια αγγεία και σε υφάσματα)· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 30.S.14· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120170, αρ. BM119469, αρ. BM119473, αρ. BM119471, αρ. BM119493, αρ. BM120305, αρ. BM119496.

δ. Σφραγίδα αρ. 77, Εικ. 34.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,004 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,01 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (cabochon), περίπου κυκλικού σχήματος, ακέραιη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται πουλί-φασιανός, με μακριά ουρά, που περπατά σε προφίλ προς τα δεξιά. Συνοπτική απόδοση, με ωραίες, γραμμικές λεπτομέρειες στην απόδοση των φτερών του σώματος, της μακριάς ουράς και της κεφαλής.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. IV, αρ. 1463· Delaporte 1923, πιν. 109, αρ. 2(A1292)· Henig κ.ά. 1994, 456, αρ. 983· Gyselen 1997, 13, αρ. KPK.30.1.1, πιν. IV (φασιανός)· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120306, αρ. BM120302, αρ. BM119476, αρ. BM119472, αρ. BM119483.

ε. Σφραγίδα αρ. 111, Εικ. 35.

Υλικό: λίθος (γρανάτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,003 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,009 μ.

Σφραγίδα στον τύπο της σφενδόνης δαχτυλιδιού (cabochon), κυκλικού σχήματος, ακέραη. Στη σφραγιστική επιφάνεια εικονίζεται πουλί-φασιανός, με μακριά ουρά, που περπατά, σε προφίλ προς τα δεξιά. Όμοια στυλιστική απόδοση με την σφραγίδα αρ. 111.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Horn και Steindorff 1891, πιν. IV, αρ. 1463· Delaporte 1923, πιν. 109, αρ. 2(A1292)· Henig κ.ά. 1994, 456, αρ. 983· Gyselen 1997, 13, αρ. KPK.30.I.1, πιν. IV (φασιανός)· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM120306, αρ. BM120302, αρ. BM119472, αρ. BM119476, αρ. BM119483.

3. Σύμβολα - Μονογράμματα (*nisan*)

α. Σφραγίδα αρ. 102, Εικ. 36.

Υλικό: λίθος (στρωματοποιημένος χαλκηδόnius κιτρινοκαφέ χρώματος, με κιτρινόλευκη ζώνη).

Διαστάσεις: ύψος 0,009 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,012 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραη. Εικονίζεται μονόγραμμα-προσωπικό έμβλημα. Στο άνω τμήμα, φεγγάρι πάνω σε δίσκο. Ακολουθεί οριζόντια ταινία, με έναν καμπύλο και δύο κάθετους ακροδέκτες. Στο κάτω τμήμα, κάθετη ταινία, με δύο καμπύλα μοτίβα εκατέρωθεν. Στο βάθος, φεγγάρι και εξάκτινο αστέρι/ήλιος. Επιμελημένη τεχνοτροπία.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Brunner 1978, 124, αρ. 164, 128, αρ. 37· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 70.06· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 86.11.40· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119661, αρ. BM119655.

β. Σφραγίδα αρ. 50, Εικ. 37.

Υλικό: λίθος (πορτοκαλής κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,008 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,009 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), με μικρή απόκρουση στην περιφέρεια. Εικονίζεται μονόγραμμα-προσωπικό έμβλημα: ημισέληνος στην κορυφή κάθετης γραμμής και εκατέρωθεν αυτής δύο ημικύκλια-ημισέληνοι, σε αντίθετη φορά και τριγωνική απόληξη στη βάση. Διακρίνονται λιγοστές στιγμές από το κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Απλοποιημένο σχέδιο.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Henig κ.ά. 1994, 476, αρ. 1054· Gyselen 1997, 85, αρ. RMO70.64, πιν. XXXII· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM140636 (ακριβές παράλληλο), αρ. BM119650· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Arthur M.Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4646.

γ. Σφραγίδα αρ. 73, Εικ. 38.

Υλικό: λίθος (ερυθρός κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,008 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,01 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραιη. Εικονίζεται μονόγραμμα-προσωπικό έμβλημα: ημισέληνοι στην κορυφή και την βάση κοντής, κάθετης γραμμής και εκατέρωθεν αυτής, δύο καμπυλόγραμμα μοτίβα-ημισέληνοι. Διακρίνονται στιγμές στο κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Απλοποιημένο σχέδιο.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Debevoise 1934, πιν. 2, αρ. 9· Kamioka 1976, 207–8, 214, εικ. 54· Henig κ.ά. 1994, 211, αρ. 473, 476, αρ. 1053· Gyselen 1997, 84, αρ. RMO70.36–8, πιν. XXXII· Chosky και Dubeansky 2020, 55, εικ. 29· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119618, αρ. BM119687· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Arthur M.Sackler Gallery, αρ. S2012.9.4628 και Freer Gallery of Art, αρ. F1993.15.55.

δ. Σφραγίδα αρ. 101, Εικ. 39.

Υλικό: λίθος (αιματίτης).

Διαστάσεις: ύψος 0,012 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,01 μ.

Σφραγίδα θολωτή (dome), ακέραρη. Εικονίζεται μονόγραμμα-προσωπικό έμβλημα: στο άνω τμήμα, δύο μικρά, καμπύλα μοτίβα εκατέρωθεν κάθετου στελέχους διπλής γραμμής. Στο κάτω τμήμα, δύο μεγάλα, ελικοειδή μοτίβα, που πατούν σε οριζόντιο μοτίβο. Διακρίνονται λιγιστές στιγμές από το κυκλικό περιθώριο της σφραγίδας. Αμελές σχέδιο και σχετικά αφαιρετική απόδοση.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 56, αρ. 52(D.277)· Gyselen 1997, 83, αρ. RMO70.31, 85, αρ. RMO70.56–7, πιν. XXXII· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 1986.311.32· Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες, αρ. IR.0872.

4. Μορφές και σύμβολα που σχετίζονται με τον Ζωροαστρισμό

α. Σφραγίδα αρ. 37, Εικ. 40.

Υλικό: λίθος (καφέ αχάτης).

Διαστάσεις: ύψος: 0,017 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,015 μ.

Σφραγίδα ακανόνιστου ελλειψοειδούς σχήματος (ellipsoid), με μικρή οπή ανάρτησης και περίπου ορθογώνια σφραγιστική επιφάνεια. Ακέραρη. Εικονίζεται ολόσωμος ο μυθικός Gayomard, μετωπικός, με το κεφάλι σε προφίλ προς τα δεξιά. Παριστάνεται ιθυφαλλικός, απλώνει σε έκταση τα χέρια και τα πόδια του και κρατά δύο κάθετα τοποθετημένες ράβδους πάνω από τα πόδια του. Παράλληλες εγχαράξεις του τροχού αποδίδουν τα μαλλιά, πάνω από τη διαδηματική ταινία, καθώς και τα τριχωτά πόδια. Συνοπτική η απόδοση της μορφής, με τις λεπτομέρειες να αποδίδονται με απλά, γραμμικά κοψίματα.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

Βιβλιογραφία: Delaporte 1920, πιν. 55, αρ. 1–4(D.154–57)· Bivar 1969, πιν. 6, αρ. BF.12· Kamioka 1976, 197, 211, εικ. 7· Brunner 1978, 27, 71, αρ. 77· Gyselen 1997, 34–5, αρ. RMO10.D.1–10.D.7, πιν. IX (η σφραγίδα αρ. RMO10.D.3 είναι ακριβές παράλληλο)· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 10.D.11, αρ. 10.D.12· Lerner 2016, 70–1, 73, εικ. 2, αρ. .S2(HNM07.03.86e)· Βρετανικό Μουσείο, αρ. .BM115686 (ακριβές παράλληλο)· Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. .93.17.8· Μουσείο Καλών Τεχνών Βουδαπέστης, αρ. .51.2429.

β. Σφραγίδα αρ. 38, Εικ. 41.

Υλικό: λίθος (ερυθρός κορναλίνης).

Διαστάσεις: ύψος 0,016 μ., διάμετρος σφραγιστικής επιφάνειας 0,015 μ.

Σφραγίδα ελλειψοειδής (ellipsoid), ακέραρη. Εικονίζεται ο βωμός της αιώνιας φωτιάς. Διακρίνεται η φλόγα που καίει πάνω στο βωμό. Αυτός αποτελείται στο άνω μέρος και στη βάση του από διπλή πλίνθο, ενώ στο

ενδιάμεσο κάθετο τμήμα του κρέμονται λοξά δύο ταινίες. Γραμμική η απόδοση του μοτίβου, με επιπλέον μικρά, λοξά κοψίματα, που διακοσμούν τα οριζόντια, ταινιωτά μέρη του βωμού.

Σασανιδική περίοδος (224–651 μ.Χ.)

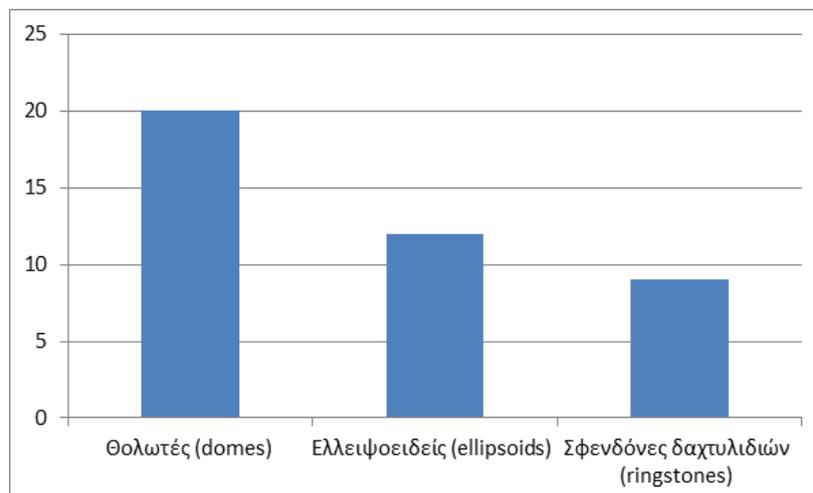
Βιβλιογραφία: Henig κ.ά. 1994, 472, αρ. .1039, 473, αρ. .1041· Gyselen 1997, 80, αρ. .RMO60.2–5, πιν. XXX· Middleton 1998, 97, αρ. 80· Azarpay 2002, Berkeley αρ. 60.02· Chosky και Dubeansky 2020, 53, εικ. 25· Βρετανικό Μουσείο, αρ. BM119631 (ακριβές παράλληλο), αρ. BM136004, αρ. BM130998· Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης, Smithsonian, Freer Gallery of Art, αρ. F1993.15.51· για ιερείς που ιερουργούν δίπλα σε παρόμοιου τύπου βωμό της φωτιάς, βλ. Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης, αρ. 26.31.371.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά λοιπόν, και κατόπιν των όσων αναφέρθηκαν τόσο στα γενικά στοιχεία για τη Σασανιδική σφραγιδογλυφία, όσο και στον αναλυτικό περιγραφικό κατάλογο των σφραγίδων, προκύπτουν τα κάτωθι αριθμητικά στοιχεία για τις σφραγίδες της παρούσας μελέτης, μερικά εκ των οποίων αποτυπώνονται στους Πίνακες 1–5:

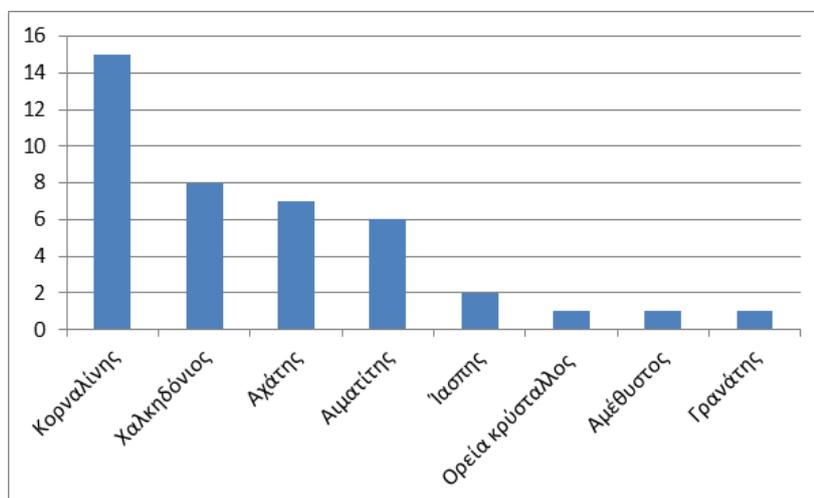
– Οι σφραγίδες της συλλογής είναι γενικά σφραγίδες μεσαίου μεγέθους, με τις μεγαλύτερες να έχουν διάμετρο σφραγιστικής επιφάνειας δύο (2) εκατοστά και τις μικρότερες να έχουν διάμετρο εννιά (9) χιλιοστά.

– Αναφορικά με το σχήμα τους (βλ. Πιν. 1), κυριαρχεί ο τύπος της θολωτής επίπεδης σφραγίδας ημισφαιρικού τύπου (domes), με είκοσι (20) σφραγίδες, ακολουθεί ο τύπος της ελλειψοειδούς, επίπεδης σφραγίδας, ημισφαιρικού τύπου (ellipsoids) με δώδεκα (12) σφραγίδες και τέλος ο τύπος της σφενδόνης δαχτυλιδιού με εννιά (9) σφραγίδες, εκ των οποίων οι επτά παρουσιάζουν καμπυλότητα, μικρότερη ή μεγαλύτερη, της σφραγιστικής επιφάνειας (cabochons).

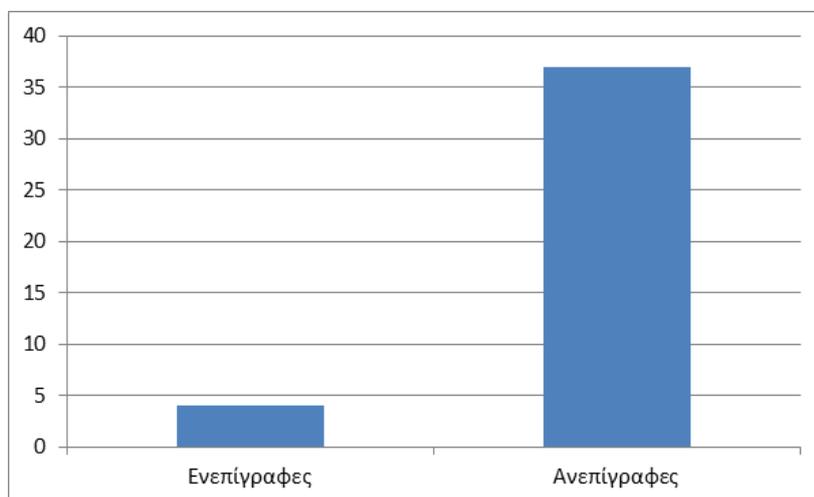
Πιν. 1. Οι σφραγίδες της συλλογής ανάλογα με το σχήμα τους.

– Αναφορικά με τους λίθους που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους (βλ. Πιν. 2), κυριαρχούν οι μικροκρυσταλλικές ποικιλίες του χαλαζία, με πρώτο τον κορναλίνη σε δεκαπέντε (15) σφραγίδες, δεύτερο τον χαλκηδόνη σε οκτώ (8) σφραγίδες και τρίτο τον αχάτη σε επτά (7) σφραγίδες. Ακολουθούν ο ίασπη σε δύο (2) σφραγίδες, η ορεία κρύσταλλος σε μία (1) σφραγίδα και ο αμέθυστος σε μία (1) σφραγίδα. Έχουμε επίσης λίθους-ενώσεις σιδήρου, με κυρίαρχο τον αιματίτη σε έξι (6) σφραγίδες, και στην τελευταία θέση βρίσκονται οι λίθοι-ενώσεις πυριτικών αλάτων, με μία (1) σφραγίδα από γρανάτη.

Πίν. 2. Οι σφραγίδες της συλλογής ανάλογα με το είδος του λίθου.

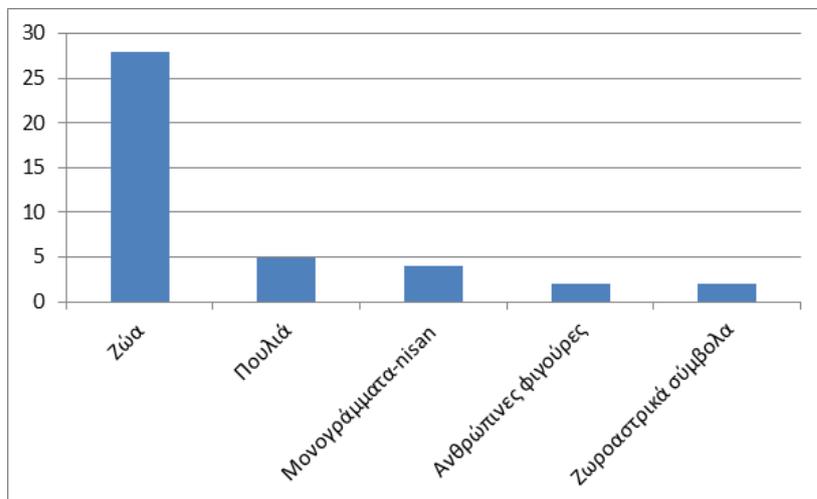
– Αναφορικά με την ύπαρξη ή όχι επιγραφής (βλ. Πιν. 3), από το σύνολο των σαράντα μία σφραγίδων, τέσσερις (4) μόνο σφραγίδες είναι ενεπίγραφες και οι υπόλοιπες τριάντα επτά (37) δε φέρουν επιγραφή.

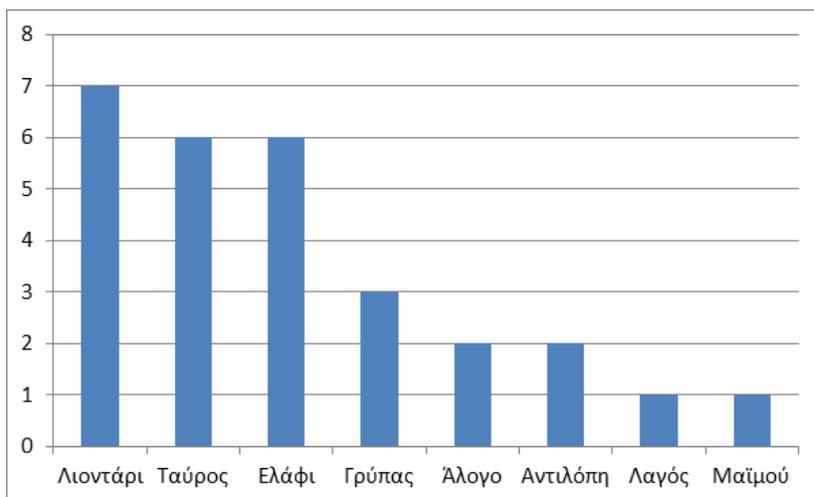
Πίν. 3. Οι ενεπίγραφες και ανεπίγραφες σφραγίδες της συλλογής.

– Αναφορικά με το θεματολόγιο (βλ. Πιν. 4-5), κεντρικό εικονογραφικό θέμα στις σφραγίδες της συλλογής παραμένουν τα ζώα, κυρίως πραγματικά (λιοντάρι, ταύρος, ελάφι, άλογο, αντιλόπη, λαγός και μαϊμού) αλλά και φανταστικά (γρύπας), που διακοσμούν τις είκοσι οκτώ (28) από τις σαράντα μία (41) σφραγίδες. Από τα ζώα, πιο συχνή είναι η απεικόνιση του λιονταριού (7 σφραγίδες), του ταύρου (6 σφραγίδες) και του ελαφιού (6 σφραγίδες), ακολουθεί ο γρύπας (3 σφραγίδες), το άλογο (2 σφραγίδες) και η αντιλόπη (2 σφραγίδες), και τέλος ο λαγός και η μαϊμού, που αντιπροσωπεύονται από μία (1) σφραγίδα έκαστο.

Από τη συλλογή απουσιάζει εντελώς το δημοφιλές ζώο του κριού. Η αμέσως μεγαλύτερη ομάδα σφραγίδων της συλλογής μετά τα ζώα, είναι τα πουλιά (5 σφραγίδες), ακολουθούν τα μονογράμματα-nisan (4 σφραγίδες) και έπονται οι ανθρώπινες μορφές (2 σφραγίδες) και οι σφραγίδες με θρησκευτικά-Ζωροαστρικά σύμβολα (2 σφραγίδες).

Πίν. 4. Οι σφραγίδες της συλλογής ανάλογα με το απεικονιζόμενο θέμα.

Πίν. 5. Οι σφραγίδες της συλλογής με απεικονιζόμενο θέμα τα ζώα, ανάλογα με το είδος του ζώου.

– Στις περισσότερες σφραγίδες, το απεικονιζόμενο θέμα συνίσταται σε ένα μοναχικό μοτίβο (38 σφραγίδες), ενώ σε τρεις (3) μόνο σφραγίδες έχουμε σύνθεση δύο μοτίβων, με κάποια αφηγηματική διάθεση. Το απεικονιζόμενο μοτίβο καταλαμβάνει όλη την κυκλική ή ελλειψοειδή επιφάνεια της σφραγίδας σε είκοσι εννιά (29) σφραγίδες, ενώ σε δώδεκα (12) σφραγίδες περιβάλλεται από κυκλικό περιθώριο, που συνίσταται από σειρά από χάνδρες, αμελώς σχεδιασμένες (10 σφραγίδες), ή στεφάνι/γυρλάντα (2 σφραγίδες). Ο ήλιος/αστέρι και το φεγγάρι εμφανίζονται ως παραπληρωματικά κοσμήματα σε επτά (7) σφραγίδες της συλλογής.

– Αναφορικά με την ποιότητα του σκαλίσματος, ξεχωρίζει η ενεπίγραφη σφραγίδα αρ. 94 (Εικ. 22) για το προσεχτικό της σκάλισμα και τη νατουραλιστική απόδοση του ξαπλωμένου λιονταριού, με τις κομψές, ραδινές αναλογίες, έργο οπωσδήποτε ενός δεξιότεχνη καλλιτέχνη. Παρόμοιο φυσιοκρατικό αποτέλεσμα αποπνέει και η απόδοση του ξαπλωμένου ελαφιού της ανεπίγραφης σφραγίδας αρ. 66 (Εικ. 12), ενώ ξεχωρίζουν για την επιμελημένη τεχνοτροπία τους οι δύο άλλες ενεπίγραφες σφραγίδες αρ. 35 (Εικ. 9) και αρ. 100 (Εικ. 30)

της συλλογής, που συνδυάζουν βαθιά σκαλισμένα περιγράμματα και προσεκτικά τονισμένες, ανάγλυφες λεπτομέρειες. Η μία εξ αυτών (αρ. 35, Εικ. 9) ξεχωρίζει επιπλέον για το ιδιαίτερο, συμβολικό θέμα του μικρού ζώου που θηλάζει τη μητέρα του, το οποίο αναδεικνύεται και τονίζεται από τα εντυπωσιακά κίτρινα και καφέ νερά του αχάτη. Βαθιά σκαλισμένα και σχετικά επιμελημένα περιγράμματα, με ωραίες εγχαράξεις του τροχού για την απόδοση των λεπτομερειών, παρουσιάζουν επίσης οι σφραγίδες αρ. 92, 34, 45, 44, 95, 47 και 103 (Εικ. 4, 8, 11, 17, 23, 26 και 31). Οι σφραγίδες αρ. 60, 61, 65, 93, 74, 91, 105, 33, 46 και 75 (Εικ. 2, 3, 7, 10, 18, 20, 25, 28, 29 και 32), παρουσιάζουν επίσης αρκετό ενδιαφέρον, με ευδιάκριτα περιγράμματα, αλλά με ένα περισσότερο αφαιρετικό αποτέλεσμα. Στις υπόλοιπες σφραγίδες αρ. 43, 106, 99, 96, 90, 49, 67, 107, 36, 108, 52, 77, 111, 38 (Εικ. 1, 5, 6, 13–15, 19, 21, 24, 27, 33, 34, 35, 41), η απόδοση των μοτίβων παρουσιάζει μεγαλύτερη απλοποίηση και το αποτέλεσμα είναι γενικά γραμμικό και επίπεδο, ενώ σε άλλα παραδείγματα (βλ. αρ. 42, 101, 37, Εικ. 16, 39, 40), η τεχνοτροπία καταλήγει έως την αφαίρεση.

Αποτιμώντας τα παραπάνω στοιχεία, αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι σφραγίδες που παρουσιάζουμε εδώ δεν διαφοροποιούνται από την γενική εικόνα που έχουμε από ανάλογα σύνολα Σασανιδικών σφραγίδων που ανήκουν σε ιδιωτικές συλλογές ή σε συλλογές μεγάλων μουσείων ανά τον κόσμο. Η μικρή αυτή ελληνική, ιδιωτική συλλογή θα λέγαμε πως παρουσιάζει μια αντιπροσωπευτική εικόνα.

Την απάντηση στο ερώτημα για το ποιος ήταν ο ιδιοκτήτης των σφραγίδων που μελετάμε, θα μπορούσαν να δώσουν μόνο οι δύο ενεπίγραφες σφραγίδες της συλλογής αρ. 94 και 35, που σώζουν το όνομα του ιδιοκτήτη και χρήστη της σφραγίδας. Έτσι η σφραγίδα αρ. 94 (Εικ. 22) είναι η **προσωπική σφραγίδα του Zamāg**, κύριο, ανδρικό όνομα που, κατά τον καθηγητή D. Agostini (προσ. επικ.), αποτελεί πιθανόν έναν ύστερο ή έναν βορειοδυτικό τύπο του ονόματος Jamāg, που απαντά επίσης και στη γλυπτική τέχνη των Σασανιδών. Το όνομα Jāmāsp και ο τύπος Zamasp απαντά σε Ελληνικές, Αρμενικές και Συριακές πηγές (Justi 1895, 109), ενώ πρόκειται για όνομα που απαντά επίσης και σε σφραγίδες Ζωροαστρών ιερέων/magus (Gignoux 1986, II/101, αρ. 472). Το όνομα Zamāg συνοδεύουν στη σφραγίδα αρ. 94 οι γνωστές στερεοτυπικές φόρμουλες «Να είσαι δίκαιος. Να έχεις ευημερία». Δεν πρόκειται βέβαια για κάποιο μέλος της υψηλής αριστοκρατίας, ανώτερο αξιωματούχο ή ιερέα, αφού το όνομά του στην επιγραφή της σφραγίδας δεν συνοδεύεται από κάποιο τίτλο αξιώματος. Θα επρόκειτο όμως σίγουρα για κάποιο εξέχον μέλος της κοινότητας, που είχε την οικονομική δυνατότητα να αποκτήσει μια προσωπική σφραγίδα με ιδιαίτερα επιμελημένο σκάλισμα και εκτεταμένη επιγραφή. Η σφραγίδα αρ. 94 είναι οπωσδήποτε η σημαντικότερη σφραγίδα της συλλογής. Η σφραγίδα αρ. 35 (Εικ. 9) είναι η **προσωπική σφραγίδα του Šād** (Gignoux 1986, II/162, αρ. 863), κύριο, ανδρικό όνομα, που επίσης δεν συνοδεύεται από κάποιο τίτλο αξιώματος. Η σφραγίδα ξεχωρίζει για τα βαθιά σκαλισμένα περιγράμματα, αλλά κυρίως για το ιδιαίτερο θέμα του μικρού ζώου που θηλάζει τη μητέρα του. Ανώνυμος τέλος παραμένει ο ιδιοκτήτης της τρίτης ενεπίγραφης σφραγίδας αρ. 100 (Εικ. 30), αφού σώζει μόνο τη στερεοτυπική φόρμουλα «Έχε εμπιστοσύνη στους θεούς». Είναι η πιο κοινή τυποποιημένη φράση ευσέβειας και ο αρχαίος χαρακτήρας της φράσης αυτής ('pst' n 'L yzd' n) αποτυπώνεται στο Αχαιμενιδικό όνομα Mitropastes, που σημαίνει αυτόν που έχει τη στήριξη του θεού Mithra (Brunner 1978, 142, αρ. 15). Και αυτή η σφραγίδα ξεχωρίζει στυλιστικά, για τα βαθιά σκαλισμένα της περιγράμματα και τις φροντισμένες λεπτομέρειες. Έτσι, οι τρεις ενεπίγραφες σφραγίδες της συλλογής αρ. 94, 35 και 100 επιβεβαιώνουν την άποψη ότι οι καλύτερες ποιοτικά σφραγίδες των Σασανιδών έφεραν συνήθως και επιγραφές (Bivar 1969, 15· Kamioka 1976, 192 υποσ. 8). Θα ήταν σφραγίδες μεγαλύτερης λειτουργικής σπουδαιότητας και θα ανήκαν οπωσδήποτε σε εύπορους ιδιώτες, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να συμπεράνουμε οποιοδήποτε επιπλέον στοιχείο για το επάγγελμά τους και την ακριβή τους θέση στην ιεραρχία της κοινότητάς τους.

Οι υπόλοιπες, ανεπίγραφες σφραγίδες θα ανήκαν **σε ανώνυμους Σασανίδες ιδιώτες**. Σε αντίθεση με την παλαιότερη Αχαιμενιδική περίοδο, που οι σφραγίδες περιορίζονταν για χρήση μόνο από τους υψηλούς αξιωματούχους, τις Σασανιδικές σφραγίδες μοιράζονταν εκτός από τους ευγενείς και ο απλός λαός (Kamioka 1976, 193). Η επιλογή του εικονογραφικού θέματος δεν βοηθά γενικότερα στο να διακρίνουμε κοινωνικές ομάδες (Ritter 2017, 284). Απεικονίσεις μια τεράστιας ποικιλίας ζώων εμφανίζονται σε χιλιάδες Σασανιδικές θολωτές και ελλειψοειδείς σφραγίδες κάθε περιόδου, κάθε περιοχής και κάθε τεχνοτροπίας. Αν και φαίνεται πιθανό ότι οι ιδιοκτήτες των σφραγίδων δεν επέλεξαν τυχαία το απεικονιζόμενο μοτίβο/ζώο, ωστόσο δεν έχει

προσδιοριστεί μέχρι σήμερα κάποια σύνδεση μεταξύ της εικονογραφίας και του ιδιοκτήτη. Για παράδειγμα, ένα μέλος της οικογένειας Waraz (όνομα που μεταφράζεται ως «άγιος χοίρος») έχει επιλέξει ως μοτίβο της σφραγίδας του έναν αγριόχοιρο· πρόκειται ωστόσο για μεμονωμένη περίπτωση (Gyselen 2017, 91, εικ. 10). Οι ανεπίγραφες σφραγίδες της συλλογής λοιπόν θα ήταν οι προσωπικές σφραγίδες απλών ιδιωτών, οι οποίοι δεν ανήκαν στις ανώτερες, οικονομικά και κοινωνικά, τάξεις της Σασανιδικής κοινότητας. Ο Kamioka τις χαρακτηρίζει ως folk seals (λαϊκές) και τις αντιδιαστέλλει από τις aristocratic seals (αριστοκρατικές) (Kamioka 1976, 192).

Δεν είναι δυνατό να χρονολογήσουμε με ακρίβεια αντικείμενα που βρέθηκαν εκτός αρχαιολογικού context, κάτι που άλλωστε συμβαίνει με όλες τις ιδιωτικές αρχαιολογικές συλλογές αγνώστου προέλευσης. Ο Bivar (1969, 21–4· Brunner 1978, 8· Kamioka 1976, 193 υποσ. 12) χρονολογεί τις Σασανιδικές σφραγίδες ανάλογα με το σχήμα τους: τοποθετεί τις σφραγίδες-δακτυλιόλιθους (bezels) στον 3ο–4ο αι. μ.Χ., τις ελλειψοειδείς σφραγίδες (ellipsoids) στον 4ο–5ο αι. μ.Χ. και τις θολωτές σφραγίδες (domes) στον 5ο–6ο αι. μ.Χ.. Ωστόσο, ο παραπάνω τρόπος χρονολόγησης αμφισβητήθηκε από την Gyselen (Azarpay 2002, 24· Gyselen 2007, 20), σύμφωνα με παλαιογραφικά δεδομένα και σύμφωνα με τα αποτυπώματα σφραγίδων που βρέθηκαν σε χρονολογημένα bullae.. Άλλοι μελετητές συσχετίζουν τη χρονολόγηση των σφραγίδων με το υλικό κατασκευής τους, ενώ υπάρχουν και εκείνοι που αναγνωρίζουν διαφορετικές τεχνολογίες σκαλίσματος, που θα μπορούσαν να ενταχθούν σε διαφορετικά χρονολογικά πλαίσια. Κατά την Lerner (2016, 72), για παράδειγμα, η τεχνολογία που χαρακτηρίζει ως stressed style (εμφατική/τονισμένη), είναι χαρακτηριστική κοινών, επαρχιακών σφραγίδων, που θα μπορούσαν να χρονολογηθούν όχι νωρίτερα από τον 5ο και 6ο αι. μ.Χ. Η τεχνολογία που χαρακτηρίζει ως cursory globular style (πρόχειρη σφαιροειδής) απαντά στις Σασανιδικές σφραγίδες προς τα τέλη της περιόδου και συνεχίζει και κατά την Ισλαμική περίοδο (Lerner 1976, 185). Τέλος η τεχνολογία που χαρακτηρίζει ως linear hatched style (γραμμική, διασταυρούμενη) απαντά από τα μέσα του 5ου έως τα μέσα του 7ου αι. μ.Χ. (Lerner 1976, 187). Κατά τον Gesztelyi (Gesztelyi 2014, 179–80), οι καλύτερης ποιότητας σφραγίδες συνήθως αποδίδονται χρονολογικά στην ακμή της Σασανιδικής τέχνης, δηλαδή στον 4ο και 5ο αιώνα μ.Χ.. Όπως όμως σημειώνει η Gyselen (Azarpay 2002, 24), η τεχνολογία που επιλέγεται κάθε φορά και που μπορεί να κυμαίνεται από ανάγλυφα περιγράμματα, με επιμελημένες λεπτομέρειες που δίνουν ένα φυσιοκρατικό αποτέλεσμα, έως σχηματοποιημένα περιγράμματα που δίνουν ένα γραμμικό και επίπεδο αποτέλεσμα, μπορεί να οφείλεται σε οικονομικούς παράγοντες και άλλες συνθήκες, που πολύ λίγη σχέση έχουν με τη χρονολόγηση των σφραγίδων .

Τελικά, η ακριβής χρονολόγηση των Σασανιδικών σφραγίδων, όταν αυτές δεν φέρουν επιγραφή, παραμένει προβληματική, καταλήγοντας στην ένταξή τους στο ευρύτερο χρονολογικό πλαίσιο της Δυναστείας των Σασανιδών (224–651 μ.Χ.). Όπως παρατήρησε και ο Bivar (1969, 9–10), στον κατάλόγο του με τις Σασανιδικές σφραγίδες της συλλογής του Βρετανικού μουσείου, η ταξινόμηση των σφραγίδων με βάση το σχήμα τους, το υλικό τους, ή την τεχνολογία τους κρίνεται ως μη ικανοποιητική, και ο μόνος εφικτός τρόπος οργάνωσης των Σασανιδικών σφραγίδων μιας συλλογής είναι με βάση το θέμα τους, κάτι που επιχειρήθηκε και στην παρούσα μελέτη.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον καθηγητή Domenico Agostini (Τμήμα Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Tel Aviv) κυρίως για τη μετάφραση των επιγραφών των ανεπίγραφων σφραγίδων της συλλογής. Τον ευχαριστώ επιπλέον για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του αναφορικά με τα επιμέρους ζητήματα χρονολόγησης των σφραγίδων, αλλά και για την ταύτιση των προσωπικών ονομάτων του ιδιοκτήτη τους, με την αποστολή της σχετικής βιβλιογραφίας. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο υλικό, που φυλάσσεται μεν στην Ελλάδα, αλλά είναι προϊόν ενός ξένου πολιτισμού και η συμβολή του στην αρτιότερη παρουσίασή του υπήρξε πολύτιμη.

Θερμές ευχαριστίες και στον κ. Στέλιο Σκουρλή (Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών

Πόρων) για τη φωτογράφιση των σφραγίδων της συλλογής. Τον ευχαριστώ κυρίως για την υπομονή του, καθώς οι συνθήκες φωτογράφισης αρχαίων αντικειμένων, όταν αυτές φυλάσσονται σε οικίες ιδιωτών και όχι σε Μουσεία, δεν είναι πάντα ιδανικές.

Ευχαριστώ τέλος τη σημερινή κάτοχο των σφραγίδων, πάντα πρόθυμη να μας ανοίξει το σπίτι της και να διευκολύνει κατά το δυνατό τη μελέτη των σφραγίδων, προσδοκώντας να γνωρίσει λίγο περισσότερο τον πατέρα της, ο οποίος δημιούργησε τη μικρή αυτή συλλογή στα τέλη της δεκαετίας του 1960, αλλά έφυγε νωρίς από τη ζωή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Azarpay, G. 2002. «Sasanian seals from the collection of the Late Edward Gans, at the University of California». Berkeley, ECAI ePublication (27.10.2015):1–41. <http://ecai.org/sasanianweb/> (νεκρός σύνδεσμος).
- Ackerman, P. 1938. «Sasanian seals». Στο *A survey of Persian art from prehistoric times to the present*. Vol. 1. *Pre-Achaemenid, Achaemenid, Parthian and Sasanian periods*, επιμ. A.U. Pope, 784–815. Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Agostini, D., και S. Shaked. 2013. «Two Sasanian seals of priests». *Bulletin of the Asia Institute*. New Series/Vol. 27:99–105.
- Agostini, D. 2019. «Half-human and monstrous races in Zoroastrian tradition». *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 139, No. 4: 805–17.
- Alram, M. 2008. «Early Sasanian coinage». Στο *The Sasanian Era. The idea of Iran*. Vol. III, επιμ. V.S. Curtis και S. Stewart, 17–30. Λονδίνο: I.B.Tauris.
- Bivar, A.D.H. 1969. *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British museum. Stamp seals*. Vol. II. *The Sasanian dynasty*. Λονδίνο: The trustees of the British museum.
- Brunner, C.J. 1978. *Sasanian stamp seals in the Metropolitan museum of art*. Νέα Υόρκη: The Metropolitan museum of art.
- _____. 1979. «Sasanian seals in the Moore Collection: Motive and meaning in some popular subjects». *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 14:33–50.
- Baulo, A.V. 2002. «A Sasanian silver plate from the Synya». *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, No. 1:142–48.
- Behdani, R. 2013. «Ancient Persian seals from the beginning to the Islamic period». *Indian Journal of fundamental and applied life sciences*, Vol. 3 (3): 8–19.
- Cantera, A. 2015. «AVESTA. ii. Middle Persian translations». *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/avesta-02-middle-persian-translations>
- Cereti, C.G., Y. Moradi και C. Nasrollazadeh. 2011. «A collection of Sasanian clay sealings preserved in the Takiya-e Mo Aven Al-Molk of Kermanshah». Στο *Monografie di Mesopotamia*, XIV. *Un impaziente desiderio di scorrere il mondo. Studi in onore di Antonio Invernizzi per il suo settantesimo compleanno*, επιμ. C. Lippolis και S. de Martino, 209–36. Le lettere-Firenze: Casa Editrice le lettere-Firenze.
- Chegini, N.N., και A.V. Nikitin. 1996. «Sasanian Iran: economy, society, arts and crafts». Στο *History of civilization of central Asia*. Vol. III, *The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750*, επιμ. B.A. Litvinsky, Z. Guang-da και R.S. Samghabadi, 39–80. Παρίσι: UNESCO Publishing.
- Chosky, J.K., και J. Dubeansky. 2020. «Ancient Iranian stamp seals in the Rosicrucian Egyptian Museum». Στο *Dinars and Dirhams. Festschrift in Honor of Michael L. Bates*, επιμ. T. Daryae, J.A. Lerner και V.C. Rey, 39–58. Irvine: UCI, Jordan Center for Persian Studies.
- Compareti, M. 2007. «The eight pointed rosette: a possible important emblem in sasanian heraldry». *PARTHICA, Incontri di culture nel mondo antico*, 9:205–30.
- _____. 2009. «Holy animals of Mazdeism in Iranian arts: ram, eagle and dog». *Name-ye Iran-e Bastan. The international Journal of ancient Iranian studies* 9/1–2 (2009–10):27–42.
- Debevoise, N.C. 1934. «The essential characteristics of Parthian and Sassanian Glyptic art». *Berytus, Archaeological Studies*, Vol. I. *The circle of ancient Iranian studies (CAIS)*. http://www.cais-soas.com/CAIS/Art/parthian_sasanian_glyptic_art.htm
- Delaporte, L. 1920. *Musee Du Louvre. Catalogue des cylinders. Cachets et pierres gravees de style oriental*. Vol.I. *Fouilles et missions*. Paris: Librairie Hachette.
- _____. 1923. *Musee Du Louvre. Catalogue des cylinders. Cachets et pierres gravees de style oriental*. Vol. II. *Acquisitions*. Paris: Librairie Hachette.
- Daryae, T. 2009. *Sasanian Persia. The rise and fall of an Empire*. Λονδίνο: I.B. Tauris, Co. Ltd and the Iran Heritage Foundation.
- Frye, R.N. 1989. «BULLAE». *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/bullae-sealings>
- Feltham, H. 2010. *Lions, silks and silver: The influence of Sasanian Persia*. Sino-Platonic Papers 206. Philadelphia: Department of East Asian Languages and Civilizations, University of Pennsylvania.
- Gholami, K. 2018. «Some Inscribed Sasanian Seals and Bullae». *Sasanika, Varia* 1: 1–17.
- Gignoux, P. 1986. *Iranishces Personennamenbuch*. Band II, *Mitteliranische Personennamen*. Faszikel 2: *Noms propres Sassanides en Moyen-Perse epigraphique*. Βιέννη: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Gorelick, L., και A.J. Gwinnet. 1996. «Innovative methods in the manufacture of Sasanian seals». *Iran*, Vol. 34, 79–84.
- Godard, A. 1965. *The art of Iran*. Νέα Υόρκη: F.A. Praeger.
- Gyselen, R. 1997. *L'art sigillaire sassanide dans les collections de Leyde. Catalogue des sceaux et bulles sassanides du Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, du Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, et du Rijksmuseum van Oudheden. Collections of the national museum of antiquities at Leiden (C.N.M.A.L.)*. Vol. X. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.
- _____. 2007. *Sasanian seals and sealings in the A. Saeedi collection*. Acta Iranica 44. Leuven: Peeters.
- _____. 2017. «Sasanian seals: owners and reusers». Στο *Engraved gems. From antiquity to the present*, επιμ. B.J.L. van den Bercken και V.C.P. Baan, 85–92. PALMA (Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities), Vol. 14. Leiden: Sidestone Press.
- Gunter, A.C., και P. Jett. 1992. *Ancient Iranian metalwork in the Arthur M. Sackler Gallery and the Free gallery of art. Smithsonian Institution, Washington D.C. and Mainz*. Germany: Philipp von Zabern and Arthur M.

- Sackler Gallery.
- Grenet, F. 2013. «Some hitherto unrecognized mythological figures on Sasanian seals: Proposed Identifications». Στο *Sbornik k 90-letiju V.A. Livshitsa*, 202–10. St Petersburg: P. Lur'e και S. Tokhtas'ev
- Gesztelyi, T. 2014. «Sasanian Seals in Hungarian Collections». *Acta Classica, Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, Vol. 50: 179–83.
- Harper, P.O. 1986. «Art in Iran. v. Sasanian art». *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/art-in-iran-v-sasanian>
- _____. 2008. «Image and Identity: Art of the early Sasanian Dynasty». Στο *The Sasanian Era (The idea of Iran)*, Vol. III, επιμ. V. Sarkhosh Curtis και S. Stewart, 71–89. Λονδίνο: I.B. Tauris in association with The London Middle East Institute at SOAS and the British Museum.
- Harper, P.O., και P. Meyers. 1981. *Silver vessels of the Sasanian period*. Vol. I: *Royal Imagery*. Νέα Υόρκη: The Metropolitan museum of art.
- Henig, M., D. Scarisbrick και M. Whiting. 1994. *Classical gems: Ancient and modern intaglios and cameos in the Fitzwilliam museum, Cambridge*. Part I: *Greek and Roman*. Fitzwilliam Museum Publications. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horn, P., και G. Steindorff. 1891. *Sassanidische Siegelsteine*. Königliche Museen zu Berlin. Mitteilungen aus den Orientalischen Sammlungen. Heft IV. Berlin: W. Spemann.
- Jakubiak, K. 2011. «Some remarks on the camel on Sasanian seals». *Studies in ancient art and civilization*, Vol. 15:107–15.
- Justi, F. 1895. *Iranisches Namenbuch*. Marburg: N.G. Elwert.
- Kamioka, K. 1976. «Iranian field notes (1): on Sasanian seals». *Journal of Asian and African studies*, No.12:191–214.
- Kellens, J. 1987. «AVESTA i. Survey of the history and contents of the book». *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/avesta-holy-book>
- Kröger, J. 1993. «CTESIPHON». *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/ctesiphon>
- Lukonin, V.G. 1967. *Archaeologia Mundi. Iran II: des Seleucides aux Sassanides*. Μτφ. από τα αγγλικά P. Aellig και J. Marcade. Paris: Les Editions Nagel.
- Lukonin, V., και A. Ivanov 2012. *The lost treasure. Persian art*. Νέα Υόρκη: Parkstone Press international.
- Lerner, J.A. 1976. «Sasanian seals in the department of Medieval and later antiquities of the British museum». *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 35, No 3:183–87.
- _____. 2005. «An Alan Seal». *Bulletin of the Asia Institute*, Vol. 19: *Iranian and Zoroastrian Studies in honor of Profs Doktor Skjærvø*:83–9.
- _____. 2009. «Animal headdresses on the sealings of the Bactrian Documents». Στο *Exegisti monumenta. Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*, επιμ. W. Sundermann, A. Hintze και F. de Blois, 215–26. Iranica 17. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- _____. 2016. «Sasanian seals». Στο *Herat through time: The collections of the Herat museum and archive. Ancient Herat*, Vol. 3, 70–3. Επιμ.: U. Franke και M. Muller-Wiener. Βερολίνο: Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz.
- Middleton, S.H. 1998. *Seals, finger rings, engraved gems and amulets in the Royal Albert Memorial Museum, Exeter, from the Collections of Lt. Colonel L.A.D. Montague and Dr N.L.Corkill*. Exeter: Exeter City Museum and art gallery.
- _____. 2001. *Classical engraved gems from Turkey and elsewhere: The Wright Collection. BAR-IS 957*. Oxford: Archaeopress
- Parker, G., και B. Parker. 2017. *Οι Πέρσες, από την Περσέπολη στην Τεχεράνη*. Μτφ. Π. Σουλτάνης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Pourshariati, P. 2008. *Decline and fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian confederacy and the Arab conquest of Iran*. London: I.B. Tauris.
- Ritter, N.C. 2012. «On the development of Sasanian seals and sealing practice: A Mesopotamian Approach». Στο *Seals and Sealing Practices in the Near East: Developments in Administration and Magic from Prehistory to the Islamic Period. Proceedings of an International Workshop at the Netherlands-Flemish Institute in Cairo on December 2–3, 2009*, επιμ. I. Regulski, K. Duistermaat και P. Verkinderen, 99–114. Leiden: Brill.
- _____. 2017. «Gemstones in pre-Islamic Persia: Social and Symbolic Meanings of Sasanian Seals». Στο *Gemstones in the first Millennium AD: Mines, Trade, Workshops and Symbolism. International Conference, October 20th–22nd, 2015*, επιμ. A. Hilgner, S. Greiff και D. Quast, 277–92. RGZM – TAGUNGEN (Band 30). Mainz: Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- Rose, J. 2011. *Zoroastrianism: An introduction*. I.B.Tauris Introductions to Religion. London: I.B. Tauris.
- Σαρηγιαννίδης, Β. 2009. *Ζωροαστρισμός. Η νέα πατρίδα της παλαιάς θρησκείας*. Μτφ. Η. Πετρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Spier, J. 1992. *Ancient gems and finger rings: Catalogue of the collections, the J.Paul Getty Museum. Sasanian gems*. Malibu, California: J. Paul Getty Museum
- Shahbazi, A.S. 2005. «Sasanian Dynasty». *Encyclopaedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/sasanian-dynasty>
- Soudavar, A. 2003. *The Aura of Kings: Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship*. Bibliotheca Iranica (Intellectual traditions series, no.10). California: Mazda Publishers, Cosa Mesa.
- Tafazzoli, A., και A.L. Khromov. 1996. «Sasanian Iran: Intellectual life». Στο *History of civilization of central Asia*. Vol. III, The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750, επιμ. B.A. Litvinsky, Z. Guang-da και R. Shabani Samghabadi, 81–106. Παρίσι: UNESCO Publishing.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΜΕ ΣΑΣΑΝΙΔΙΚΕΣ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ

Βρετανικό Μουσείο

<https://www.britishmuseum.org/collection/search?keyword=sasanian&keyword=seal>

Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης (THE MET)

Οκτώβριος 2003 (αρχική έκδοση), Απρίλιος 2016 (τελευταία ενημέρωση και προσθήκη πληροφοριών).

- a) https://www.metmuseum.org/toah/hd/sass/hd_sass.htm
b) <https://www.metmuseum.org/search-results#!/search?q=sasanian%20seal&orderByCount-Desc=true&page=1>

Μουσείο Brooklyn Νέας Υόρκης

<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/collections/5>

Μουσείο καλών τεχνών Βοστώνης

https://collections.mfa.org/search/objects/*/stamp%20seals

Εθνικό Μουσείο Ασιατικής τέχνης Smithsonian (Freer Gallery of art και Arthur M. Sackler Gallery)

https://asia.si.edu/?s=sasanian+seal&collection-area=ancient-near-eastern-art&search_context=objects&post_type=tms_object

Μουσείο καλών τεχνών Βουδαπέστης

<https://www.mfab.hu/?s=sasanian+gem>

Μουσεία τέχνης Harvard: Fogg Museum/Busch-Reisinger Museum/Arthur M.Sackler Museum

<https://harvardartmuseums.org/collections?q=sasanian+seal>

Βασιλικά Μουσεία Τέχνης και Ιστορίας, Βρυξέλλες

https://www.carmentis.be/eMP/eMuseumPlus?service=RedirectService&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=2&sp=3&sp=Slightbox_3x-4&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F

Μουσείο Λούβρου

<https://collections.louvre.fr/en/recherche?page=1&q=sasanides>